

**Міністерство освіти і науки України
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
Навчально-науковий гуманітарний інститут**

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ, СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ПЕДАГОГІКИ

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти

бакалавр

**ТЕМА РОБОТИ: «КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ
ДИТИНИ ЗА ДОПОМОГОЮ
АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК»**

Студентка
VI курсу, групи 053-41 (з)
Литовченко Юлія Андріївна

Освітня програма
(спеціальність, спеціалізація)
053 «Психологія»

Науковий керівник
Костюченко Олена Вікторівна
д. психол. н., професор

Національна шкала
Кількість балів: Оцінка: ECTS

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Литовченко Ю. А. Корекція емоційних проблем дитини за допомогою арттерапевтичних технік.

У роботі аналізуються особливості корекції емоційних проблем дитини - дошкільника на основі арттерапевтичних технік. Визначено загальні теоретико-методологічні підстави для дослідження емоційних проблем дітей дошкільного віку. Емпірично виявлено деякі дитячі емоційні проблеми. Розроблено корекційну систему з включенням арттехнік, рекомендованих провідними арттерапевтами, адекватних меті та завданням дослідження, а також рекомендації для дитячих психологів і вихователів, спрямовані на оптимізацію психоемоційної сфери дітей старшого дошкільного віку засобами арттерапії.

Ключові слова: діти дошкільного віку, емоції, емоційні проблеми дитини, психокорекція, арттерапія, ізотерапія, кольоротерапія, ігротерапія, музикотерапія, казкотерапія.

SUMMARY

Lytovchenko J. A. Correction of emotional problems of a child with the help of art therapy techniques.

The study analyses the peculiarities of correction of emotional problems of preschool children on the basis of art therapy techniques. The general theoretical and methodological grounds for the study of emotional problems of preschool children are determined. Empirically identified some children's emotional problems. A correctional system with the inclusion of art techniques recommended by leading art therapists, adequate to the purpose and objectives of the study, as well as recommendations for child psychologists and educators aimed at optimising the psycho-emotional sphere of senior preschool children through art therapy, have been developed.

Key words: children of preschool age, emotions, child's emotional problems, psychocorrection, art therapy, painting therapy, color therapy, play therapy, music therapy, fairy tale therapy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ АРТТЕРАПЕВТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ І ТЕХНІКАМИ	8
1.1. Вікові особливості розвитку емоційної сфери дитини- дошкільника.....	8
1.2. Соціально-психологічні аспекти виникнення емоційних проблем у дітей дошкільного віку.....	14
1.3. Психологічна корекція емоційних проблем у дітей: сутність, етапи, методи, засоби.....	20
Висновки до I розділу.....	26
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОРЕКЦІЙНОГО ВПЛИВУ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	28
2.1. Місце і роль арттерапії у корекції емоційних проблем дітей дошкільного віку.....	28
2.2. Складові організації і проведення корекційної роботи.....	34
2.3. Результати емпіричного дослідження впливу арттерапевтичних технік на емоційну сферу дітей старшого дошкільного віку.....	40
2.4. Рекомендації для практичних психологів і вихователів щодо корекції емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку засобами арттерапії	48
Висновки до II розділу.....	55
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Складні економічні, соціально-політичні, екологічні умови, що динамічно змінюються протягом останніх років, спричиняють неймовірні емоційні навантаження у громадян різної вікової категорії, зокрема у дітей дошкільного віку. За останні роки зростає кількість дітей з емоційними проблемами. В результаті емоційних проблем в особистості змінюється звична картина світу, зникає довіра до нього (втрата відчуття, що світ безпечний та справедливий), деформується система відносин з оточуючими людьми, зникає довіра до дорослих, втрачається позитивна перспектива на майбутнє. Своєчасна корекція емоційних проблем здатна виправити недоліки психологічного розвитку чи поведінки дитини. Тому проблема корекції емоційної сфери дітей належить до числа найважливіших у дитячій психології.

Основною формою корекційної роботи з дітьми дошкільного віку є спеціальні заняття, метою яких є емоційне втілення дитини в заданий образ, ототожнення з ним, імітація різних емоційних станів. Таким чином, імітація дітьми різних емоційних станів впливає на їх самопочуття, створюючи певний емоційний настрій, сприяє розвитку психомоторики, довільної регуляції поведінки, тобто є основним методом корекції емоційних проблем у дошкільному віці.

Один із найефективніших методів, який спрямований на корекцію емоційних проблем дитини, відновлення й підтримку душевного балансу та гармонійний розвиток особистості дитини є арттерапія.

Наукові дослідження, практика сучасних українських науковців, практичних психологів, психотерапевтів, педагогів (М. Бриль, Н. Калька, З. Ковальчук, О. Костюченко, А. Кошель, Н. Кульбабко, Н. Маркова, В. Назаревич, О. Тараріна й ін.) підтверджують актуальність артпрактики як методу психологічної корекції, підтримки, діагностики. Для дітей будь-якого віку, зокрема старшого дошкільного, заняття художньою творчістю викликає

зацікавлення, задоволення, захоплення, приємні відчуття й емоції. Артпрактика в психологічній роботі з дітьми є природною й екологічною формою корекції їх емоційного стану, що сприяє налагодженню стосунків із собою та світом.

Загальна постановка проблеми. У більшості дітей у ті чи інші періоди життя, під впливом певних ситуацій можуть виникати порушення емоційної сфери або емоційної поведінки, які обумовлюють виникнення негативних емоційних станів. У деяких дітей ці порушення виявляються досить часто, стійко і призводять до психологічних проблем. У тих випадках, коли дошкільник страждає від недостатнього спілкування з дорослими або їх гіперопіки, від їхнього недобррозичливого ставлення і при цьому порушується його емоційна сфера, значно зменшується рівень емоційного благополуччя дитини. Звідси витікає значна кількість проблем у загальному особистісному та поведінковому розвитку дошкільника.

В роботі з такими дітьми важливо використовувати гнучкі види корекції, одним із яких є арттерапія. Арттерапія дозволяє, ненав'язливо спостерігаючи за дитиною в процесі спонтанної творчості, пізнати її життєві цінності й особистісні інтереси, зрозуміти індивідуальність, відчуті настрої. Творча діяльність гармонійно поєднує виховний, розвивальний, діагностичний і корекційний процеси, створюючи підґрунтя для налагодження довірливих емоційних стосунків із дитиною, ефективною соціальною взаємодією та якісного корекційного впливу.

Методи арттерапії підходять дітям, яким важко описати словами свої емоції, переживання, страхи. Засоби арттерапії допомагають на підсвідомому рівні виявити, усвідомити, вивести з підсвідомості проблему, перевести її в поле свідомості, в фізичний світ, матеріалізувати на папері, піску, і ін. Далі вже можна працювати з цією проблемою, вираженою в матеріальному світі, спеціальними методами і знайти шляхи вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень дозволяє розглядати арттерапію як синтез кількох галузей наукового знання: мистецтва, психології і медицини.

Арттерапія переважно використовується у терапевтичній і корекційній практиці у вигляді сукупності методик, що побудовані на застосуванні різноманітних видів мистецтва та сприяють стимулюванню творчого потенціалу дитини, корекції психосоматичних, психоемоційних порушень і відхилень в особистісному розвитку. І хоча окремі аспекти застосування методів арттерапії неодноразово були предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, проблема використання технік арттерапії в корекційній роботі з емоційними станами дитини поки ще не набула свого системного розв'язання.

Проте, аналіз психолого-педагогічного досвіду вчених свідчить про те, що емоційному розвитку дітей не приділяється належна увага, не зважаючи на те, що емоційні процеси та стани займають важливе місце у структурі психічної діяльності особистості. Тому це обумовлює актуальність теоретичного й емпіричного дослідження особливостей корекції емоційних проблем особистості в дошкільному дитинстві.

Об'єкт дослідження – емоційні проблеми дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – особливості психокорекції емоційних проблем дітей дошкільного віку на основі арттерапевтичних технік.

Мета дослідження полягає у теоретичному й емпіричному дослідженні особливостей корекції емоційних проблем дітей дошкільного віку засобами арттерапії.

Завдання:

1. Проаналізувати особливості розвитку емоційної сфери дитини дошкільного віку.
2. Виявити емоційні проблеми у дошкільників.
3. Визначити складові психокорекції засобами арттерапії.
4. Розробити й апробувати систему занять на основі арттерапевтичних технік для психокорекції емоційних проблем у дітей старшого дошкільного віку.

Методологічна основа роботи. Сучасні дослідження психокорекції емоційної сфери дітей засобами арттерапії охоплюють різні її аспекти, зокрема, зміст технології, історію її розвитку та сучасні (О. Вознесенська, О. Копитін, Л. Терлецька й ін.); можливості арттерапії у психотравмуючій ситуації (Н. Маркова, Н. Кулік, Л. Біловіл та ін.); психологічні особливості розвитку емоційної сфери дошкільників (І. Корнієнко, С. Кулачківської та ін.); емоційні порушення дітей дошкільного віку (О. Вовчик-Блакитіна, А. Запорожець, Є. Субботський та ін.) тощо.

Гіпотеза дослідження: використання арттерапевтичних технік є ефективним засобом психокорекції емоційних проблем у дітей дошкільного віку.

Методи дослідження: *теоретичні* (аналіз, систематизація, узагальнення); *емпіричні:* вербальні методи діагностики: опитувальник «Анкета з виявлення тривожності у дітей» (Г. Лаврентьєва, Т. Титаренко, 1992); тест тривожності «Обери обличчя» (Р. Теммл, М. Дорки і В. Амен, 1947), проєктивна методика «Неіснуюча тварина» (М. Дукаревич 1970), вправа «Намалюй свій настрій» (В. Колягіна, 2016); *статистичні* : описова статистика (групування, кількісна оцінка даних), теорія статистичного висновку (аналіз і синтез отриманих даних, порівняльний аналіз, класифікація).

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі державного закладу «Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) №3 Бориспільської міської ради Київської області». Вибірку склали 15 вихованців старшого дошкільного віку (5-6 років).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 2-х розділів, 7 таблиць, 3 висновків, списку використаних джерел (59 найменувань), додатків на 16 сторінках, загальний обсяг кваліфікаційної роботи 82 сторінки. зокрема 61 сторінок основного тексту.

Розділ I

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ АРТТЕРАПЕВТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ І ТЕХНІКАМИ

1.1. Вікові особливості розвитку емоційної сфери дитини-дошкільника

Вибір нами даної вікової категорії досліджуваних обумовлений тим, що у дошкільному дитинстві людина розвивається не лише психологічно й фізично, відбувається також розвиток не менш важливої емоційної сфери. Дошкільний період – час, коли дитина навчається розпізнавати й правильно проявляти свої переживання.

У дошкільному віці відбуваються значні зміни в структурі емоційної сфери дитини, її ускладнення, що обумовлено соціалізацією змісту та форм прояву емоційних реакцій. Відбувається розширення модального ряду емоційних реакцій, інтегрування емоцій та інтелекту [20, с. 234].

Дослідженням вікових особливостей дітей означеної категорії присвячені наукові праці психологів (О. Атемасова, Л. Бондар), педагогів (А. Теплюк, І. Карелина та ін.), методологічні і методичні розробки (О. Пономаренко, В. Крамченкова та ін.).

Дошкільний вік – це важливий етап психічного розвитку дитини, який протікає у віковому діапазоні від 3-х до 7-ми років. Це час, коли відбувається перетворення особистості дитини. Цей період ініціює розвиток різних особливостей психіки, формування базису особистості і в зв'язку з цим має неминуще значення. Дитина на стадії становлення і розвитку поки ще не може контролювати свою поведінку, емоційну сферу, але з кожним роком управління і самоконтроль стають досяжними. [31, с. 56].

У дошкільному віці суттєвих змін зазнає емоційно-вольова сфера дітей.

Період дошкільного дитинства можна назвати віком пізнавальних емоцій, до яких відносяться почуття здивування, зацікавлення, допитливість. Діяльність дітей, стосунки з дорослими й однолітками, реакції на нові обставини, ставлення до персонажів казок, розповідей сповнені емоцій і почуттів, що спонукають активно сприймати світ, стимулюють вплив на пізнавальні та інші психічні процеси, виробляють індивідуальне ставлення та сприйняття світу, мотивують їхні вчинки.

Емоційність є основною психофізіологічною особливістю дитячого віку. Її вікові зміни зумовлюють своєрідну поведінку дітей на різних етапах їх розвитку. Почуття у дошкільників стають глибшими, стійкішими, раціональнішими. Велике значення для нормального психічного розвитку і життєдіяльності має емоційне благополуччя, яке залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. На перебудову психічних процесів, формування довільної поведінки впливає воля дитини. [4, с. 132].

І. Бабій зазначила, що дитину легко налякати, розсердити, зацікавити, викликати у неї задоволення, радість. Вона відкрита до сприйняття і впливу емоцій, які переживають інші діти й дорослі («емоційна заражуваність»).

Емоції – особливий клас суб'єктивних психологічних станів, що відбиваються в формі безпосередніх переживань, відчуттів приємного і неприємного, ставлення людини до світу і людей, процес і результати його практичної діяльності. До класу емоцій відносять настрої, почуття, афекти, пристрасті, стреси. Це так звані «чисті» емоції. Вони включені у всі психічні процеси і стани людини. Будь-які прояви його активності супроводжуються емоційними переживаннями.

У людини головна функція емоцій складається в тому, що завдяки емоціям ми краще розуміємо один одного, можемо, не користуючись мовою, судити про стани один одного і краще настроюватися на спільну діяльність і спілкування. Чудовим, наприклад, є той факт, що люди, що належать до різних культур, спроможні безпомилково сприймати і оцінювати вираз людського

обличчя, визначати по ньому такі емоційні стани, як радість, гнів, печаль, страх, відраза, подив [12, с. 98].

Даний факт не тільки переконливо доказує вроджений характер основних емоцій і їхньої експресії на конкретній особі, а й наявність генотипів обумовленої спроможності до їхнього розуміння в живих істот. Однак вродженими є далеко не всі емоційно-експресивні вирази.

Деякі з них, як було встановлено, здобуваються протягом життя в результаті навчання і виховання. В першу чергу даний висновок ставиться до жестів як способу культурно обумовленого зовнішнього вираження емоційних станів і афективних відносин людини до чого-небудь.

Життя без емоцій так само неможливе, як і без відчуттів. Емоції, як стверджував знаменитий натураліст Ч. Дарвін, виникли в процесі еволюції як засіб, за допомогою якого живі істоти встановлюють значимість тих чи інших умов для задоволення актуальних для них потреб. [12, с. 241].

Емоційно-виразні рухи людини – міміка, жести, пантоміма – виконують функцію спілкування, тобто повідомлення людині інформації про стан мовця та його ставлення до того, що в даний момент відбувається, а також функцію впливу – надання визначеного впливу на того, хто є суб'єктом сприйняття емоційно-виразних рухів. Не піддаватися емоціям і контролювати їх людині допомагає воля.

Г. Філіппова в праці «Психологія материнства» зазначає, що емоційні реакції задоволення й невдоволення спостерігаються у людського плоду на п'ятому-шостому місяці вагітності. Вже в цьому періоді розвитку закладаються основи для формування всіх складових майбутньої структури емоційного благополуччя, почуття емоційного комфорту дитини. [57, с. 36].

Емоції допомагають певним чином сприймати дійсність, реагувати на неї. Уміння щиро радіти, розуміти почуття й емоційні стани людей, чітко висловлювати свої бажання і спілкуватися з людьми, бути сприйнятливим до мистецтва і проявів життя – все це залежить від того, як сформована дитина

емоційно. Те, як розвинена емоційна сфера дитини дошкільного віку, впливає на розуміння маленькою людиною світу і успішної взаємодії з ним.

Важливість вивчення вікових особливостей емоційної сфери дітей пов'язана з тим, що є тісний зв'язок емоційного й інтелектуального розвитку. На основі досліджень особливостей дітей дошкільного віку [3, с. 15; 27, с 156; 55, с. 6 та ін.] слід визначити типові характеристики для емоційного розвитку дитини (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Вікові особливості емоційної сфери дитини

<i>ВІК</i>	<i>Типові характеристики</i>
<i>1-3 роки</i>	<ul style="list-style-type: none"> – відсутністю емпатії; – характерними емоційними реакціями, пов'язаними з її бажаннями; – невмінням вибирати і приймати рішення; – егоцентризмом; – зародженням самосвідомості (малюк починає пізнавати своє відображення в дзеркалі, відгукуватися на ім'я, намагатися бути самостійним, починає вживати займенник «Я»); – завищеної самооцінки (Я-хороший); – невмінням бачити наслідки дій; – важливістю для дитини оцінки дорослого, реакції на неї
<i>3-4 роки</i>	<ul style="list-style-type: none"> – з'являється гордість за свої досягнення; – прагнуть продемонструвати свої успіхи дорослому; – прагнення до перебільшення щодо успіху
<i>4-5 років</i>	<ul style="list-style-type: none"> – ускладнюється гама емоцій і почуттів; – починає відчувати ревності, смуток, жалість, гнів, бадьорість, ніжність, сором'язливість, здивування, задоволення тощо; – вже може виражати почуття, застосовуючи різну інтонацію і міміку; – при здійсненні гідних вчинків з'являється радість, задоволення
<i>5-6 років</i>	<ul style="list-style-type: none"> – стає доступним визначення емоцій іншої людини, слухаючи її інтонацію в голосі
<i>6-7 років</i>	<ul style="list-style-type: none"> – виникають дружні стосунки між дітьми, хоча чіткого розуміння дружби ще немає, поняття довірчих відносин і взаємності для дітей цього віку занадто складні

З наведених у таблиці даних можна зробити висновок, що спільним в емоційній сфері кожного віку дитини-дошкільника є:

- низький рівень або відсутня здатність до керування власними переживаннями;
- здатність засвоювати соціальні форми прояву почуттів та емоцій;
- важливість оцінки дорослого, реакції на неї;
- диференціація та ускладнення емоційних переживань.

Для обраної нами у дослідженні вікової категорії дітей особливим є:

- почуття й емоції в дитини в старшому дошкільному віці стають більш розумними та довірливими;
- у старшому дошкільному віці в дитини починають формуватися вищі почуття (естетичні, моральні, інтелектуальні).

Для більшості дітей 5-6 років стає доступним визначення емоцій іншої людини, слухаючи її інтонацію в голосі. Затримка в розвитку цього вміння відбувається у дітей з неблагополучних сімей, коли у дитини формуються стабільні негативні емоційні переживання (тривога, почуття неповноцінності). Очевидно, це призводить до зниження контактів у спілкуванні і, як наслідок, до недостатнього досвіду в сприйнятті емоцій інших. У цих дітей недостатньо розвинена і емпатія.

У старшому дошкільному віці, за даними Л. Небжидовського, в 6-7 років зав'язуються дружні відносини між дітьми, хоча ясного розуміння дружби ще немає; поняття довірчих відносин і взаємності для дітей цього віку дуже складні. Тим не менше з друзями і чужими людьми дошкільнята ведуть себе по-різному, а деякі діти здатні підтримувати тісні, засновані на взаємній турботі відносини протягом довгого часу. Вони ще не здатні висловити словами, що таке дружба, але дотримуються правил, відповідних дружнім взаєминам [21, с. 122].

Слід зазначити, що дошкільний період є унікальною, неповторною фазою емоційного розвитку людської особистості. Як повідомляють теоретики і практики у сфері дитячої психології (О. Атемасова; Д. Деклер,

Д. Готтман та ін.), почуття і переживання дитини стають складнішими, більш диференційованими. Активно формуються морально-етичні, інтелектуальні й естетичні категорії (хороший-поганий, гарний-негарний, добрий-злий тощо). Розвиваються почуття сорому, власної гідності, справедливості, гумору, вміння поставити себе на місце іншого, співпереживати з ним. Емоційні переживання дедалі більше набувають вербалізованого характеру («Я ображений на тебе»). Яскраво виявляються симпатії і антипатії, вказується потреба у визнанні й схваленні, у розумінні, підтримці та любові. Отже, дошкільнята мають багаті й різноманітні емоційні переживання, які лежать, передусім, у сфері стосунків з близькими людьми і забезпечують становлення людського начала в особистості дитини.

Як зазначає науковець, педагог Л. Бондар, «емоційна сфера дитини є найважливішим ланцюжком зв'язку з навколишнім світом, фундаментом ставлення до себе й до інших. Саме емоції й почуття дають дитині змогу осмислити й розрізнити добро і зло, гарне і потворне, оволодіти здатністю регулювати власну поведінку. У житті дитини мають панувати позитивні емоції як першооснова для її нормального психічного розвитку» [12, с. 2].

Науковець, психолог Е. Янкіна зазначає, що порушення в емоційному розвитку дитини дошкільного віку призводять до того, що дитина не може використати інші здібності, зокрема інтелект, для подальшого розвитку. У дітей з емоційними порушеннями переважають такі негативні емоції, як: горе, страх, гнів, сором, відраза. У них спостерігається високий рівень тривожності, а позитивні емоції виявляються рідко. У зв'язку з цим виникає завдання контролю за емоційним розвитком дітей і при потребі застосування корекційних програм [27, с. 390].

Отже, особливостями розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку є прояви емоцій внаслідок зміни загального характеру діяльності дитини та ускладненням її стосунків з навколишнім світом. Дитина росте і змінюються її погляди на світ та стосунки з дорослими й однолітками. У старшому дошкільному віці вміння усвідомлювати свої емоції зростає.

1.2. Соціально-психологічні аспекти виникнення емоційних проблем у дітей дошкільного віку

Емоції відіграють важливу роль у житті кожної дитини. Як зазначає психолог і психотерапевт О. Цурка, на емоційне благополуччя дитини, як і на її емоційний розвиток, впливають виховання в родині, соціум, а також, її фізіологічні чинники (темперамент, тип нервової системи) [58, с. 2].

Дорослі стають об'єктом для наслідування і моделювання поведінки і навичок дитини через гру. Гра стає провідною діяльністю дошкільника, дозволяючи в найбільш природній формі розвиватися всім сторонам психіки та поведінки дитини.

Дошкільний вік характеризується бурхливим розвитком емоційної сфери, яка має значний вплив на особистісний розвиток дитини, оволодіння нею різноманітними видами діяльності. Впродовж дошкільного дитинства емоції розвиваються, ускладнюються і набувають інтелектуалізованого характеру [7, с. 50].

Вже в дошкільному віці починає формуватися особистість дитини, цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційної сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детерміновано соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими. Формування значної частини емоційного досвіду дитини, зокрема динаміки експресивних дій, адекватності емоційного реагування, розвитку емпатії, саморегуляції, а також виразності особистісних особливостей загальної емоційності, тривожності, сензитивності, фрустрованості відбуваються у дошкільному періоді переважно під впливом саме цих факторів.

Тому дослідники висловлюють припущення про те, що особливості розвитку емоційної сфери дитини детермінуються конкретними умовами її виховання. І чим повнішим є соціальний статус цих умов, тим більш сприятливим є розвиток емоційного статусу дитини.

Життя дошкільника підпорядковане його почуттям, дитині важко справлятися зі своїми емоціями – ось чому дитина дошкільного віку схильна до частих змін настрою: її легко розвеселити або здивувати, але ще легше образити чи роздратувати.

Діти дошкільного віку не знають і не розуміють до кінця свого внутрішнього світу, не освоїли ще вміння володіти собою і своїми емоціями.

Немає правильних і неправильних почуттів і емоцій, усі вони відіграють значну роль в житті дитини. І що не менш важливо – емоції дитини дають самим дітям і дорослим інформацію про їх стан.

Сучасний психолог, науковець Н. Білоусова повідомила, що : «...позитивні емоції, такі як радість, задоволення, довіра дарують дітям відчуття безпеки та надійності. Завдяки цим емоціям діти відчувають, що в їхньому світі все гаразд, вони допомагають набувати нового досвіду і повторювати набуте. Інші емоції, навпаки, попереджують про небезпеку і незадоволеність. Так, наприклад, гнів вказує на те, що на шляху дитини виникла якась перешкода. Сум призводить до зниження енергії і дає час для того, щоб адаптуватися до втрати чи розчарування. Страх спонукає дітей до захисту» [8].

Будь-які зміни звичного способу життя (режим дня і т. д.) або соціальної ситуації (переїзд, розлучення батьків) можуть привести до прояву афективних реакцій, в тому числі, страху. Придушення потреб, почуття соціальної незахищеності, тривоги або самотності, особливо в періоди проходження вікової кризи, призводить до стану фрустрації (гніву, агресії або, навпаки, до стану пасивності) і сприяє зміцненню нової особистісної риси, такої як агресивність. [11, с. 112].

Для психічного здоров'я дітей необхідна збалансованість позитивних і негативних емоцій, що забезпечує підтримання душевної рівноваги та життєствердної поведінки. Порушення емоційного балансу сприяє виникненню емоційних проблем, що призводять до відхилення в розвитку особистості дитини, до порушення у неї соціальних контактів.

Проблеми емоційної сфери, пов'язані з настроєм можна умовно розділити на 2 види: з посиленням емоційності та її зниженням. До 1-ї групи належать такі стани, як ейфорія, дисфорія, депресія, тривожний синдром, страхи. До 2-ї групи належать: апатія, емоційна тупість, паратимії [30, с. 9].

Відповідно наукових джерел (І. Кареліна, С. Саржевський, Н. Луців-Шумська, Л. Магдисюк) дамо визначення кожній з цих емоційних проблем (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Особливості емоційних проблем, пов'язаних зі станами
у дітей дошкільного віку

<i>Назва стану</i>	<i>Визначення</i>	<i>Проблемні прояви</i>
<i>Ейфорія</i>	піднесений настрій, не пов'язаний із зовнішніми обставинами	імпульсивність, прагнення до домінування, нетерплячість
<i>Дисфорія</i>	злобно-тужливий, похмуро-незадоволений настрій, при загальній дратівливості і агресивності	похмурість, злість, різкість, негідступність, прискіпливість
<i>Депресія</i>	афективний стан, що характеризується негативним емоційним фоном і загальною пасивністю поведінки	похмурість, песимізм, втомленість плаксивість
<i>Тривожний синдром</i>	стан безпричинної стурбованості, що супроводжується нервовим напруженням, непосидючістю	невпевненість, скутість, напруженість, нервовість
<i>Страх</i>	емоційний стан, що виникає в разі усвідомлення небезпеки, що насувається	боязкість, переляканість, нерішучість, замкнутість
<i>Апатія</i>	байдуже ставлення до всього того, що відбувається, яке поєднується з різким зниженням ініціативи	млявість, байдужість, пасивність, замкнутість, уповільнення реакцій, втомленість
<i>Емоційна тупість</i>	сплощеність емоцій, втрата тонких альтруїстичних почуттів при збереженні елементарних форм емоційного реагування	холодність, спустошення, черствість, безжалісність
<i>Паратимії (неадекватність емоцій)</i>	розлад настрою, при якому переживання однієї емоції супроводжується зовнішнім проявом емоції протилежної валентності. Емоційна тупість і паратимії характерні для дітей, що страждають на шизофренію	тужіння при радісній звістці, веселий настрій, незважаючи на отриману сумну звістку

Як стверджує психолог В. Керніцька, до проблем поведінки можна віднести гіперактивність і агресивну поведінку: нормативно-інструментальну агресію, пасивно-агресивну поведінку, інфантильну агресивність, захисну агресію, демонстративну агресію, цілеспрямовано-ворожу агресію.

Гіперактивність – поєднання загального рухового занепокоєння, непосидючості, імпульсивності вчинків, емоційної лабільності, порушень концентрації уваги. Гіперактивна дитина непосидюча, не доводить до кінця розпочату справу, у неї швидко змінюється настрій.

Під агресією слід розуміти будь-яку навмисну поведінку, що заподіює шкоду іншій людині або предмету. Розрізняють такі види агресії: фізичну (напад на іншу дитину або дорослого, тварина, удари, укуси) і вербальну (крик, обзивання). Крім цього, виділяють інструментальну і цільову агресію. Для дошкільнят більшість агресивних дій відноситься до інструментальної агресії, тобто агресивна поведінка – це найчастіше спосіб досягнення результату, який не є агресивним актом сам по собі.

В основному, ці дії відбуваються навколо обміну предметами: діти відбирають одне в одного іграшки, хочуть грати в них тільки самі, захищають їх від спроб заволодіти ними іншими дітьми. Для посилення цієї позиції вони вживають фізичну агресію. Цільова агресія відрізняється тим, що вона завжди спланована і спрямована на конкретну мету – завдати шкоди іншій людині або предмету. Агресивність буває ситуативною, тобто виникає в якійсь ситуації епізодично, і особистісною, яка проявляється у вигляді стійкої поведінки за відповідних умов.[1, с. 59].

Особливу увагу необхідно приділяти тому, що часто спалахи агресії у дітей дошкільного віку викликані втомою. Емоційне навантаження і вимоги батьків, що пред'являються до дитини, у випадках, коли вони не відповідають її віку, призводять до того, що дитина змушена відстоювати збереження своїх кордонів.

Як зазначено І. Маріною, емоційні проблеми в дошкільному віці зумовлені трьома групами причин.

1. Фізіологічні причини – тип нервової системи дитини, біотонус, соматичні особливості, порушення функціонування будь-яких органів. Соматична ослабленість внаслідок частих захворювань сприяє виникненню різних реактивних станів і невротичних реакцій переважно з астенічним компонентом. У дітей з хронічними соматичними захворюваннями емоційні порушення можуть бути не прямим результатом хвороби, а пов'язані з труднощами соціальної адаптації хворої дитини і з особливостями її самооцінки

2. Психологічні причини – особливості емоційно-вольової сфери дитини, а саме порушення адекватності її реагування на вплив ззовні, недоліки у розвитку навичок самоконтролю поведінки.

3. Особливості взаємодії дитини з соціальним оточенням. Дошкільник має свій досвід спілкування з дорослими, однолітками і особливо значущою для нього групою – сім'єю. [46, с. 1-3].

Як зазначають психологи (К. Ізард, І. Маріна, Е. Алексєєва та ін.) цей досвід може бути несприятливим, якщо дитина:

- систематично піддається негативним оцінками з боку дорослого (нові переживання, що не збігаються з негативними судженнями, нав'язаними дорослим, сприймаються дитиною негативно, внаслідок чого вона опиняється у стресовій ситуації);

- знаходиться у неблагополучних відносинах з однолітками, коли виникають емоційні переживання, які характеризуються гостротою і тривалістю: розчарування, образа, гнів;

- перебуває в сімейних конфліктах, їй пред'являються різні вимоги до дитини, нерозуміння її інтересів;

- зростає в нервово-психічному напруженні в складних соціально-екологічних умовах. Батьки, які перебувають у стані емоційного стресу, переживають тривогу, хвилювання, не можуть забезпечити дитині психологічний комфорт. Навпаки, вони є джерелом підвищеного неспокою, що створює передумови для виникнення емоційних розладів у дитини;

– піддається авторитарному характеру навчально-виховного процесу в дошкільних закладах освіти, особливостями якого є зосередження уваги лише на процесі засвоєння знань, формування вмій та навичок, відсутність постійно діючих засобів зняття емоційної напруги, стимулювання позитивних емоцій.

Несприятливими для емоційного і особистісного розвитку дошкільника є наступні типи батьківського ставлення:

- обмежена турбота та увага до дитини;
- гіперопіка;
- надвимогливість;
- ухилення від спілкування.

Серед емоційних рис, що розвиваються, під впливом таких батьківських відносин, формуються агресивність, відсутність здатності до емоційної децентрації, почуття тривожності, емоційна нестійкість у спілкуванні з людьми.

Тоді як тісні, насичені емоційні контакти, при яких дитина є «об'єктом доброзичливого, але вимогливого, оцінюючого ставлення, формують у неї упевнено оптимістичні особистісні очікування».

Емоційна сфера дитини, будучи складною регуляторною системою, дуже вразлива, але саме вона посідає перше місце в становленні особистості, справляючи вплив на формування ідентичності і поведінки в цілому [26, с. 38].

Таким чином, можна сказати, що емоційний розвиток дитини – це основа її психологічного здоров'я.

Створюючи умови для емоційного розвитку дитини дошкільного віку, необхідно реалізовувати три завдання: розвивати те, що дано дитині від природи і що вона вміє робити самостійно; допомагати їй засвоювати знання, здобувати потрібні навички; створювати передумови для розвитку дитиною свого емоційного потенціалу.

1.3. Психологічна корекція емоційних проблем у дітей: сутність, етапи, методи, засоби

Спектр емоційних проблем у дитячому віці надзвичайно великий. Це можуть бути проблеми настрою, проблеми поведінки, порушення психомоторики. Нині збільшилася кількість дітей, які вирізняються підвищеним занепокоєнням, невпевненістю, емоційною нестійкістю. Тому ця проблема на сьогоднішній день є досить актуальною.

Надання психологічної допомоги на етапах становлення особистості ефективно корегує вищеназвані проблеми. Психологічна корекція є одним із видів надання психологічної допомоги особистості. Визначальними рисами психокорекції є дискретність і орієнтація на норми психічного розвитку.

Психологічна корекція:

1) трактується як спрямований психологічний вплив на ті чи інші психологічні структури для забезпечення повноцінного розвитку й функціонування особистості;

2) безпосередньо пов'язана з поняттям норми психічного розвитку, а в центрі уваги (спрямованість корекційного впливу) знаходяться дискретні характеристики внутрішнього світу людини [41];

3) спрямована на те, щоб:

- зняти емоційний дискомфорт у дітей;
- підвищити активність та самостійність;
- усунути вторинні особисті реакції, такі, як агресивність, підвищена збудливість, тривожність, недовірливість тощо.

Значним етапом у роботі з дітьми є: корекція самооцінки, рівня самосвідомості, формування емоційної стійкості та саморегуляції.

У психокорекційній роботі психологи, науковці С. Кузікова, І. Мамайчук виокремлювали наступні взаємопов'язані етапи. Коротко охарактеризуємо їх, представимо у вигляді таблиці (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Етапи психологічної корекції

<i>Назва етапу</i>	<i>Основна мета</i>	<i>Задачі психологічної корекції</i>
<i>1. Діагностичний</i>	Вивчення індивідуальних особливостей дитини, аналіз чинників, що сприяють її емоційному неблагополуччю	<ol style="list-style-type: none"> 1) вивчення запиту; 2) первинне формулювання психологічної проблеми; 3) висунення гіпотез стосовно причини психологічної проблеми; 4) комплексна психологічна діагностика особистості; 5) визначення чинників, які пов'язані з указаною проблемою або зумовлюють її появу; 6) формулювання психологічного діагнозу з обов'язковим визначенням прогнозу подальшого розвитку особистості за умови своєчасної корекції та за відсутності такої; 7) розробка загальної програми психологічної корекції з урахуванням усіх перелічених чинників та вимог
<i>2. Установчий</i>	Формування позитивної установки дитини та її батьків на заняття	<ol style="list-style-type: none"> 1) зниження емоційної напруги у дитини; 2) активізація батьків на самостійну психологічну роботу з дитиною; 3) підвищення віри батьків у можливість досягнення позитивних результатів психокорекції; 4) формування емоційно-довірчого контакту психолога з учасниками психокорекції
<i>3. Корекційний</i>	Гармонізація процесу розвитку особистості дитини з емоційним неблагополуччям	<ol style="list-style-type: none"> 1) створення умов для виникнення у дитини яскравих емоційно забарвлених переживань (емоційно-насиченого досвіду) за допомогою психокорекційних методів і тактики своєї поведінки 2) подолання внутрішньосімейної кризи; 3) зміна батьківських установок і позицій; 4) зняття проявів дезадаптації в поведінці дитини; 5) розширення сфери соціальної взаємодії дитини; 6) формування у дитини адекватного ставлення до себе і до інших
<i>4. Оціночний</i>	Оцінка ефективності психокорекції	<ol style="list-style-type: none"> 1) перевірка результатів корекції (6 -7 місяців), яка б показала стійкість особистісних змін; 2) підтримка контакту з учасниками психокорекції, (бажано) цікавитися психоемоційним станом, особистісним самопочуттям, можливістю появи нових проблем у спілкуванні, поведінці чи розвитку

Отже, можна виділити такі чинники, що визначають ефективність психологічної корекції:

- зміст і кількість проблем дитини;
- особистісна вмотивованість і активність дитини;
- очікування психолога, який здійснює психологічну корекцію;
- професійний та особистісний досвід психолога;
- глибина опрацювання проблеми, усвідомлення або усунення причин, які зумовили її виникнення;
- пролонгованість психокорекційного впливу;
- емоційний контакт і підтримка психологом дитини.

Згідно з дослідженнями І. Мамайчук, методи психологічної корекції емоційних проблем у дітей доцільно розділити на дві групи: основні та спеціальні. До основних методів належать методи, які є базисними в психодинамічному та поведінковому напрямках. Сюди входять ігротерапія, арттерапія, поведінкова терапія, сугестивні методи, поведінкова терапія. [45]. Спеціальні методи містять у собі тактичні та технічні прийоми психокорекції, які впливають на усунення наявного дефекту з урахуванням індивідуально-психологічних чинників. Ці дві групи методів взаємопов'язані.

Під час підбору методів психокорекції емоційних порушень необхідно враховувати такі чинники:

1) *психологічні*, що включають у себе особистісні характеристики дитини, специфіку внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів, особливості сімейних стосунків;

2) *педагогічні* – рівень розвитку ігрової діяльності, соціальної компетентності, характеристики педагогічної діяльності дорослих, які оточують дитину;

3) *клінічні*, що відображають особливості пренатального онтогенезу, специфіку соматовегетативних і моторних дисфункцій, супутніх емоційним порушенням у дошкільному віці.

Важливим є аналіз специфічної спрямованості конфлікту, що визначає емоційне неблагополуччя дитини. У разі внутрішньоособистісного конфлікту доцільно використовувати ігрові методи психокорекції, психоаналітичні методи, методи сімейної психокорекції. У разі переважання міжособистісних конфліктів використовується групова психокорекція, спрямована на оптимізацію міжособистісних стосунків, психорегульовальні тренування з метою розвитку навичок самоконтролю поведінки та пом'якшення емоційної напруги. Крім того, необхідно враховувати і ступінь тяжкості емоційної проблеми дитини.

Особливо важливе значення при роботі з дітьми дошкільного віку мають ігрові методи корекції. Гра є найбільш природною формою життєдіяльності дитини. У процесі гри відбувається активна взаємодія дитини з навколишнім світом, розвиваються її інтелектуальні, емоційно-вольові, моральні якості, формується її особистість у цілому. [45].

Істотною психологічною ознакою гри є одночасне переживання дитиною умовності та реальності ситуації, що склалася. В умовних обставинах, створених за певними правилами, гра дає дитині змогу переживати удачі, успіх, пізнати свої фізичні та психічні сили. Ці властивості гри як діяльності розкривають її багатий психокорекційний потенціал.

Одним із родоначальників ігрових методів був Я. Морено, який розробив методику психодрами для лікування хворих, що сприяє корекції взаємин. Основа лікувального ефекту психодрами Я. Морено – катарсис, душевне очищення і полегшення.

Для сучасної психокорекції характерні взаємне доповнення різних психологічних підходів і методів. Вибір методу корекційного впливу має підпорядковуватися особистій інтуїції і професійній мудрості психолога. Психолог, науковець С. Кузікова у своїй праці «Теорія і практика вікової психокорекції» описала методи та засоби психокорекції, представимо їх у вигляді таблиці (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Методи і засоби психологічної корекції дитини

<i>Назва методу</i>	<i>Засоби психокорекції</i>
<i>1. Когнітивна терапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – аналіз (почуттів, бажань, поведінки, граматичних форм мовлення); – логічна аргументація; – аналіз крилатих висловів, літературних творів, мультфільмів випадків із життя; – хобітерапія; – ігрова терапія; – бібліотерапія; – малювання; – спілкування; – тренінг поведінки; – самоаналіз
<i>2. Гештальттерапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – вправи на усвідомлення своїх почуттів; – робота з мріями (фантазіями); – вправи на прийняття відповідальності на себе
<i>3. Методи психодрами</i>	<ul style="list-style-type: none"> – рольова гра; – психодраматичні техніки: «монолог», «двійник», «обмін ролями», «відображення»
<i>4. Сугестивні методи</i>	<ul style="list-style-type: none"> – непряме навіювання; – пряме навіювання; – навіювання з музичним супроводом; – самонавіювання; – входження в певний образ; – аутогенне тренування
<i>5. Тілесна терапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – методика м'язового розслаблення (релаксація); – дихальні вправи
<i>6. Ігрова терапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – рухливі ігри; – предметні ігри; – ігри-драматизації; – ігри на розвиток комунікативних навичок
<i>7. Арттерапевтичні методи</i>	<ul style="list-style-type: none"> – малювання; – ліплення; – аплікація; – пісочна терапія; – музична терапія; – ігрова терапія; – казкотерапія, – кольоротерапія, – танцювальна терапія, – лялькотерапія
<i>8. Поведінкова терапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – метод систематичної десенсибілізації; – метод оперантного зумовлення; – техніка «репетиції поведінки», компонентами якої є: моделювання, інструктаж, підкріплення

Таким чином, існують різні методи корекції емоційних проблем дітей: когнітивна терапія, гештальттерапія, методи психодрами, сугестивні методи, тілесна терапія, ігротерапія, арттерапія, поведінкова терапія. Вибір психотерапевтичних методів у першу чергу визначається їх спрямованістю та ефективністю, можливостями і професіоналізмом психолога, а також особистісними особливостями дитини.

Підсумовуючи, можна сказати, що основною науковою категорією, що спрямовує й обґрунтовує психокорекційний процес, є норма психічного розвитку. Найчастіше психологічна корекція орієнтована на дитину, яка має певні утруднення в межах психічної норми.

Метою психокорекційного впливу дитини є сприяння її повноцінному функціонуванню й розвитку через розв'язання її конкретних психологічних проблем, через вплив на окремі психологічні структури особистості, виконуючи завдання не тільки зміни, а й навчання, формування, розвитку тих чи інших сторін психологічної реальності дитини.

У вітчизняній віковій психології цілі корекційної роботи визначаються з позиції розуміння закономірностей психічного розвитку дитини як активного діяльнісного процесу, реалізованого в співробітництві з дорослими. На цій підставі виділяють три напрямки постановки корекційних цілей:

1. Оптимізація соціальної ситуації розвитку; створення «зони найближчого розвитку».
2. Розвиток видів діяльності дитини, у першу чергу провідних.
3. Формування психологічних новоутворень віку.

Отже, особливо важливий для корекційного процесу момент безоцінного ставлення – це довіра психолога щодо можливостей позитивного росту особистості дитини. Приймати дитину – означає проявляти до неї терпимість, намагатися дивитися на світ її очима, розуміти й допомагати їй.

Без дотримання цього принципу всі спроби налагодити контакт з дитиною будуть марними.

Висновки до I розділу

Здійснивши теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з обраної тематики, нами було визначено, що дошкільний вік – це важливий і відповідальний період в онтогенезі дитини, так як він є віком початкового становлення особистості.

Дошкільний вік характеризується розвитком емоційної сфери, яка має значний вплив на особистісний розвиток дитини, оволодіння нею різноманітними видами діяльності.

В період дошкільного дитинства відбуваються утворення, які є важливими у процесі розвитку особистості дитини. На цьому етапі складається нова емоційна ситуація розвитку. Провідною діяльністю стає гра, під час якої відбувається інтенсивний інтелектуальний та емоційний розвиток дитини, формується готовність до навчання в школі.

Впродовж дошкільного дитинства емоції розвиваються, ускладнюються і набувають інтелектуалізованого характеру. В дошкільному віці починає формуватися особистість дитини, цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційної сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детерміновано соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими. На емоційне благополуччя дитини, як і на її емоційний розвиток, впливають виховання в родині, соціум, а також, її фізіологічні чинники (темперамент, тип нервової системи). В цьому періоді взаємодія дитини з оточуючими пов'язана з вибудовуванням нових складних взаємин, які впливають на її особистість і поведінку. Тому особливості розвитку емоційної сфери дитини детермінуються конкретними умовами її виховання. І чим повнішим є соціальний статус цих умов, тим більш сприятливим є розвиток емоційного статусу дитини.

Будь-які зміни соціальної ситуації або звичного способу життя можуть привести до прояву афективних реакцій, і появи емоційних проблем в житті дошкільника.

Проблеми в емоційній сфері дошкільника призводять до того, що дитина не може використати інші здібності, зокрема інтелект, для подальшого розвитку. У дітей з емоційними проблемами переважають такі негативні емоції, як: горе, страх, гнів, сором, відраза. У них спостерігається високий рівень тривожності, а позитивні емоції виявляються рідко.

Порушення емоційного балансу сприяє виникненню емоційних проблем, таких як : тривожність, апатія, ейфорія, дисфорія, депресія, страхи, апатія, емоційна тупість, паратимії. Перелічені стани призводять до відхилення в розвитку особистості дитини, до порушення у неї соціальних контактів. Діапазон емоційних проблем у дитячому віці надзвичайно великий. Це можуть бути проблеми настрою, проблеми поведінки, порушення психомоторики. У зв'язку з цим виникає завдання контролю за емоційним розвитком дітей і при потребі застосування корекційних програм.

Термін «корекція» буквально означає «виправлення», а психологічна корекція як вид діяльності практичного психолога – це тактовне втручання в процес психічного й особистісного розвитку дитини з метою виправлення відхилень. Для сучасної психокорекції характерні взаємне проникнення й доповнення різних психологічних підходів і методів. Вибір методу корекційного впливу має підпорядковуватися особистій інтуїції і професійній мудрості психолога.

Розгляд наукових праць, дозволив виявити різні методи корекції емоційних проблем дітей: когнітивна терапія, гештальттерапія, методи психодрами, сугестивні методи, тілесна терапія, ігротерапія, арттерапія, поведінкова терапія. Одним із можливих шляхів сприяння процесу корекції емоційних проблем дітей є використання в роботі з ними арттерапії.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що психокорекція сприяє повноцінному функціонуванню й розвитку особистості через розв'язання її конкретних психологічних проблем, через вплив на окремі психологічні структури людини, виконуючи завдання не тільки зміни, а й навчання, формування, розвитку тих чи інших сторін психологічної реальності людини.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОРЕКЦІЙНОГО ВПЛИВУ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Місце і роль арттерапії у корекції емоційних проблем дітей дошкільного віку

Для людини творчість – одна з можливостей проникнути в свій внутрішній світ і пізнати себе. Науковець, психолог А. Гаврушева повідомила, що : «Коли людина малює, танцює, ліпить з глини або висловлює себе в інших видах мистецтва, це дозволяє їй розслабитися, розкритися і хоча б ненадовго опинитися в гармонії – гармонії з собою. Крім того, творчість є ефективним методом зцілення психіки особистості». [18, с 206].

Терапія за допомогою мистецтва як окрема галузь теоретичних і практичних знань (між мистецтвом і наукою) виникла в 30-х роках ХХ ст. Дещо пізніше у професійній лексиці психологів Західної Європи почав уживатися термін «арттерапія». Першим, хто почав його використовувати, був британський лікар, художник А. Хілл, який працював у спеціальних госпіталях як педагог і звернув увагу на той факт, що заняття творчістю допомагають хворим легше і швидше одужувати, відволікаючи при цьому від своїх проблем і переживань. [23].

Зауважимо, що *арттерапія* – це вид психотерапії і психологічної корекції, заснований на творчості.

Основна *мета* арттерапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності самовираження, самопізнання через мистецтво, а також у розвитку здібностей до конструктивних дій з урахуванням реальності навколишнього світу [29].

У психокорекційній практиці арттерапія психологами (Е. Медведева, І. Левченко) розглядається як сукупність методик, що побудовані на застосуванні різних видів мистецтва у своєрідній формі [48].

Проаналізувавши наукові джерела з психології та корекційної педагогіки, можна констатувати, що сьогодні існує широкий спектр психокорекційних методик. Зокрема, практичні психологи, педагоги (С. Максименко, В. Колягіна, О. Карапетрова та ін.) дедалі більше орієнтуються на використання арттерапевтичних технологій у процесі навчання та виховання дітей. [11, с. 43; 31; 43].

Спираючись на роботи відомого психотерапевта, арттерапевта, професора О. Копитіна, відзначимо найбільш значущі переваги арттерапії, якими вона володіє в порівнянні з іншими методами психокорекції:

1. Кожна людина може брати участь в арттерапевтичній роботі, яка не вимагає від неї великих здібностей до образотворчої діяльності або художніх навичок. Тому арттерапія практично не має вікових обмежень у використанні.

2. Арттерапія задіює переважно засоби невербального спілкування. Символічна комунікація є однією з основ образотворчого мистецтва, дозволяє людині часто більш точно висловити свої переживання, по-новому побачити конкретну життєву ситуацію, усвідомити свої життєві та професійні проблеми і знайти завдяки цьому шлях до їх вирішення.

3. Образотворча діяльність є потужним засобом зближення людей, своєрідним мостом між психологом і клієнтом; представляє унікальну можливість для дослідження несвідомих процесів, вираження й актуалізації латентних ідей і станів, тих соціальних ролей та форм поведінки, які знаходяться у «витісненому» вигляді, або слабо проявлені в повсякденному житті. Продукти образотворчого творчості є об'єктивним свідченням настроїв та думок людини, що дозволяє використовувати їх для ретроспективної, динамічної оцінки стану, проведення відповідних досліджень і зіставлень.

4. Арттерапевтична робота в більшості випадків викликає у людей позитивні емоції, допомагає подолати апатію і безініціативність, сформувати

більш активну життєву позицію. Арттерапія заснована на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції і зцілення. Вона відповідає фундаментальній потребі в самоактуалізації: розкриття можливостей людини та затвердження нею свого індивідуального і неповторного способу буття в світі.

Арттерапевтичні методи активно використовують психологи, лікарі, соціальні працівники, художники. Сфера застосування арттерапевтичного підходу в психології та педагогіці постійно розширюється, що обумовлено його поліфункціональністю та широкими можливостями. [36].

Психологи (Н. Калька, З. Ковальчук та ін.) звертають на такі основні переваги арттерапії :

- це один з найефективніших способів роботи з клієнтами, в тому числі і з дітьми, зокрема з дітьми дошкільного віку, які мають різні види емоційних, поведінкових проблем, таких як, гіперактивність, тривожність, швидка стомлюваність, імпульсивність, дратівливість, агресивність, страхи, низький рівень концентрації уваги тощо;

- є одним з найбільш дієвих способів для корекції емоційної сфери дитини; ефективно поліпшує самопочуття, а також сприяє розвитку творчих і когнітивних здібностей дитини;

- ефективно поліпшує самопочуття, а також сприяє розвитку творчих і когнітивних здібностей дитини;

- не вимагає спеціальних художніх навичок, будучи м'яким і безпечним методом при роботі з психоемоційним станом будь-якої дитини

Аналізуючи потенціал використання арттерапії з метою психокорекції емоційних проблем у дітей дошкільного віку, звертаємо особливу увагу на різноманіття форм її реалізації. Дослідження українських науковців, педагогів, психологів (Н. Калька, З. Ковальчук, О. Тараріна, А. Кошель, Н. Кульбабко) дозволяють систематизувати знання об основних напрямках арттерапії в роботі з дітьми, і представити їх у вигляді таблиці (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Характеристика основних напрямків арттерапії в роботі з дітьми

Назва методу	Суть методу	Корекційний вплив
<i>1. Ізотерапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – творче, спонтанне чи тематичне малювання; – малюнок виступає ефективним інструментом вільного висловлювання дитиною своєї думки, почуттів і переживань 	<ul style="list-style-type: none"> – активізує важливі психічні функції (мову, сприймання, рухову координацію, мислення) та забезпечує зв'язок між ними; – підвищує рівень самоприйняття; – сприяє розвитку дрібної моторики та мови
<i>2. Ігротерапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – використання гри, що сприяє розвитку та покращенню фізичного, психічного та емоційного стану дитини; – моделювання дійсності, що дозволяє відтворити ситуацію, яка відбулася давно чи ще не сталася 	<ul style="list-style-type: none"> – розвиває рухові навички, когнітивні здібності і психоемоційну сферу; – сприяє встановленню емоційно близьких стосунків, знімає напругу, страх перед оточуючими; – засвоєння соціальних правил і норм поведінки; – засвоєння та розвиток навичок подолання складних почуттів і ситуацій
<i>3. Казкотерапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – застосовується метафора для створення зв'язків між казковими подіями і поведінкою у реальному житті; – основний принцип – зцілення казкою, сприяння цілісному розвитку особистості, людської духовності 	<ul style="list-style-type: none"> – сприяє відкриттю знань та усвідомленню переживань, що є актуальними для дитини, тому виступає процесом об'єктивації проблемних ситуацій; – на прикладі позитивних персонажів дитина вчиться діяти правильно, негативні герої казок вказують їй на моделі неналежної поведінки
<i>4. Пісочна терапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – використання природніх матеріалів: води, піску, камінців, мушель, рослин; – передбачає глибинну роботу з почуттями і переживаннями дитини, дає можливість осмислити і змоделювати стратегії поведінки та відпрацювати витіснені емоції, переживання 	<ul style="list-style-type: none"> – розвиває: сприймання, пам'ять, увагу, мовлення, дрібну моторику, зорово-моторної координацію; – вдосконалює навички самоконтролю; – досягнення ефекту самоцілення шляхом спонтанного творчого самовираження

Продовження таблиці 2.1

5. <i>Музикотерапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – застосування звуків, мелодій для відновлення емоційної рівноваги і покращення фізичного стану дитини; – метою є пом'якшення або усунення симптомів, зміни у хворобливих установках і проявах поведінки та підтримання чи відновлення здоров'я 	<ul style="list-style-type: none"> – відновлює емоційну рівновагу; – покращує психофізичний стан дитини; – сприяє розвитку музичного слуху та емоційної чуйності; – активізує розумову та мовленнєву діяльність
6. <i>Лялькотерапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – використовує ляльку як проміжний об'єкт взаємодії дитини та дорослого; – заснований на процесах ідентифікації дитини зі своїм улюбленим героєм 	<ul style="list-style-type: none"> – покращує соціальну адаптацію дитини – сприяє розвитку навичок концентрації, посидючості; – розвиває уяву дитини – сприяє становленню статевої ідентичності
7. <i>Глинотерапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – передбачає роботу з пластичними матеріалами (глиною) – глина перетворює емоції у форму, що дозволяє їх осмислити, вибрати необхідні рішення на шляху до мети 	<ul style="list-style-type: none"> – розвиває емоційний інтелект дитини; – сприяє подоланню травматичного досвіду й усвідомлення власних емоційних станів; – допомагає зняти стрес, напругу, тривогу; – поліпшує моторику рухів, сенсорні відчуття
8 <i>Танцювальна терапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – використовується рух і танець для подальшої емоційної, пізнавальної, фізичної та соціальної інтеграції особистості 	<ul style="list-style-type: none"> – розвиває координацію; – покращує самопочуття, настрій, допомагає долати страхи; – сприяє розвитку емпатії; – знімає напругу
9. <i>Драмотерапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – в основі – мистецтво театру; – використовує такий прийом, як драматизація, тобто розігрування певних сюжетів 	<ul style="list-style-type: none"> – розвиває спонтанність та імпровізаційність; – змінює поведінкові патерни; – розвиває тілесну пластичність та пластику (тілесну, емоційну, когнітивну)
10. <i>Кольоротерапія</i>	<ul style="list-style-type: none"> – цілеспрямований вплив кольором на самопочуття, фізіологію людини; активізація кольором діяльності органів і систем; метод психологічного лікування за допомогою кольорів 	<ul style="list-style-type: none"> – допомагає зняти стрес або нервові збудження; – заспокоює; – активізує працездатність, піднімає настрій, життєвий тонус організму

До приватних методів арттерапії, спрямованих на корекцію емоційних проблем дитини, відносять ізотерапію, ігротерапію, казкотерапію, пісочну терапію, музикотерапію, лялькотерапію, глинотерапію, танцювальну терапію, драматерапію, кольоротерапію.

Методики арттерапії базуються на тому, що внутрішнє «Я» дитини відбивається в візуальних образах, коли вона займається творчістю, не замислюючись про свої твори, тобто спонтанно. Вираз своїх переживань на мові образів і символів є найбільш адекватним для пацієнтів з психологічними порушеннями, сформованими в самих ранніх довербальних періодах індивідуального розвитку. Коли неусвідомлювані психічні переживання неможливо пояснити словами, їх можна виразити за допомогою зорових образів, минаючи цензуру свідомості.

За допомогою методів арттерапії можна одночасно вирішувати психолого-педагогічні завдання розвитку, корекції і профілактики з урахуванням зони найближчого розвитку. Як метод психолого-педагогічної роботи арттерапія займає особливу роль в корекції емоційних проблем, дає можливість прояву невербальної реакції та виявлення почуттів, дозволяє опрацювати проблеми на символічному рівні, використовуючи мову метафори. А ось варіативність методів дозволяє зробити процес арттерапії унікальним і надає дитині великі можливості для самовираження, моделювання поведінкових реакцій, закріплення нових навичок спілкування, вираження своїх негативних емоцій соціально прийнятним способом, зміцнення свого психологічного здоров'я.

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що арттерапія є одним з потужних інструментів психологічної корекції емоційних проблем у дітей. Використовуючи в роботі з емоційними проблемами методи арттерапії, можна досягти високих результатів за умов професіоналізму психолога та створення позитивної ситуації розвитку для дитини.

2.2. Складові організації і проведення корекційної роботи

Корекційна робота психолога виступає одним з видів діяльності психологічної служби і полягає у здійсненні психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці дітей, формування соціально корисної життєвої перспективи.

Усунення небажаних новоутворень психіки і особистості дитини або тенденції до їх появи – *сутність і мета корекційної роботи психолога*. [24, с. 14].

Організація корекційно спрямованого навчання передбачає підготовку та створення умов, потрібних не лише для роботи над засвоєнням дітьми програмного матеріалу, а й для подолання у них проблем відповідно до попередньо поставленої спеціальної мети заняття і предмета корекції.

Організація корекційної роботи охоплює:

- визначення оптимальної форми заняття (індивідуальне, групове, фронтальне – залежно від того, які проблеми коригуються: характерні для всієї категорії дітей, для певної групи чи конкретної особи);
- тип і структуру заняття (урок, екскурсія, тренінг);
- забезпечення дітей необхідними матеріалами і інструментами.

За дослідженнями практичних психологів, науковців (С. Кузікова, В. Панок, М. Бітянова та ін.), корекційна робота має організовуватись і розгортатись як процес впливу на особистість дитини, і враховувати ряд важливих моментів-принципів психологічної корекції.

Український психолог, науковець С. Кузікова виокремила 10 принципів психологічної корекції, яких необхідно дотримуватись при організуванні корекційної роботи. Спочатку наведемо їх:

1. Принцип автономності особистості.
2. Принцип особистісного досягнення (суб'єктної активності).
3. Принцип особистісної вмотивованості.
4. Принцип нормативності та індивідуальності розвитку.

5. Принцип випереджального розвитку.
6. Принцип системності розвитку.
7. Діяльнісний принцип корекції.
8. Принцип залучення значущих осіб.
9. Принцип психокорекційного контакту й рівності позицій.
10. Принцип єдності діагностики та корекції.

Принципи організації психологічної корекції систематизуємо і представимо у вигляді таблиці (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Принципи організації психологічної корекції дітей

Назва принципу	Зміст принципу
<i>1. Автономності особистості</i>	<ul style="list-style-type: none"> – стабілізація порушеної психологічної рівноваги, з опорою на все сильне, позитивне в особистості; – не змінювати, не переробляти дитину; – керування етичним принципом «не зашкодь»
<i>2. Особистісного досягнення</i>	<ul style="list-style-type: none"> – реалізація індивідуального підходу у розумінні визнання права самого клієнта взяти з психокорекційних можливостей те, що він зможе взяти, або те, що він захоче взяти; – непланованість особистісного зростання при визнанні нескінченності й необмеженості цього процесу
<i>3. Особистісної мотивованості</i>	<ul style="list-style-type: none"> – спонукати клієнта на виникнення особистісної мотивації (повинна виникнути потреба: «хочу змінитися», «перебороти», «навчитися» та ін.); – формування у дитини мотивації самовиховання і саморозвитку, сприяння переростанню корекції в самокорекцію
<i>4. Нормативності та індивідуальності розвитку</i>	<ul style="list-style-type: none"> – реалізація індивідуального підходу в межах вікової норми, дозволяє намітити програму оптимізації розвитку з урахуванням індивідуальності та самостійного шляху розвитку дитини
<i>5. Випереджального розвитку</i>	<ul style="list-style-type: none"> – ставлення у центр уваги – перспективу розвитку, а основним змістом корекційної діяльності – створення «зони найближчого розвитку»; – подолання проблем, що вже виникли у дитини, і створення умов, за яких можна запобігти появи труднощів; – повноцінно сформувати вікові психологічні новотвори

Продовження таблиці 2.2

6. Системності розвитку	– спрямовування корекційного впливу переважно на усунення причин труднощів психічного розвитку дитини, а не на їх симптоматику
7. Діяльнiсний	– будовання корекції як цілісної, осмисленої діяльності, що органічно вписується в систему щоденних життєвих стосунків дитини
8. Залучення значущих осіб	– здійснення впливу на близьких дитині дорослих, з метою підвищення їхньої психологічної культури, зміни позиції і ставлення до дитини, навчання їх адекватних способів комунікації
9. Психокорекційного контакту і рівності позицій	– встановлення емоційно забарвленого контакту з дитиною; – психолог повинен проявляти емпатію, безцінне ставлення до людини, щирість і непідробність у спілкуванні з нею
10. Єдності діагностики і корекції	– надання цілісного процесу психологічної допомоги; – діагностика й корекція здійснюються практично одночасно на всіх етапах роботи

Дотримання зазначених принципів сприятиме ефективному перебігу психокорекційного процесу і досягненню високих результатів.

Поняття корекційної роботи відображає специфічні цілі такої діяльності. Корекційна робота повинна мати цілісний характер, орієнтуватися на розвиток особистості і формування психічного світу дитини в цілому.

На думку науковця і практика в сфері психології, Т. Голінської, психокорекційна робота спрямована на вирішення конкретних проблем таких як: емоційні проблеми, навчання, поведінки або психічного самопочуття. Завдяки корекційним заходам долаються перешкоди для повноцінного цілісного психічного розвитку дітей. За формою роботи з клієнтом розрізняють корекцію індивідуальну та групову.

Метою індивідуальної психокорекції є усунення недоліків у розвитку конкретної особистості. Завдання психологічної корекції формулюються залежно від свого адресата – дитини з емоційними проблемами, чи особистості, яка має певні труднощі в межах психологічної норми. [19].

Завдання корекційної роботи можна правильно визначити лише на основі повної діагностики та оцінювання проблеми. Діагностику можна розглядати як перший етап психокорекційної роботи [41].

Психодіагностика завжди має підпорядковуватись завданням психокорекції чи наданню рекомендацій і не бути самоціллю. Завдання ж корекційної роботи можуть бути правильно поставлені тільки в результаті адекватної діагностики й оцінки проблеми.

Як зазначає психолог Н. Білоусова, визначаються завдання корекційної роботи також за змістом корекційної роботи. Зміст корекції емоційних проблем дитини спрямований на збереження психічного здоров'я, розвиток особистості через здатність до самовираження і самопізнання, навчання навичкам і способам боротьби з агресією, контролю негативних емоцій.

Одним із можливих шляхів сприяння процесу корекції емоційних проблем дітей є використання в роботі з ними арттерапії. В якості основних корекційних форм і методів можна використовувати такі методи арттерапії як: ізотерапія, ігротерапія, казкотерапія, музикотерапія. [8, с. 3].

Психокорекційна робота, спрямована на набуття самопідтримки, забезпечує допомогу дитині в здобутті внутрішньої сили шляхом самовираження. Самопідтримка є необхідною умовою для вираження заблокованих емоцій. Арттерапевтичні техніки в процесі психокорекційного впливу сприяють розвитку уявлень дітей-дошкільнят про емоції, способи їх вираження, механізмів змін негативних емоційних станів [34, с. 112].

При розробці програми корекції емоційної сфери дітей дошкільного віку необхідно орієнтуватися на створення умов, що забезпечують набуття впевненості в собі, придбання почуття захищеності, зняття тривожності і проявів агресивної поведінки, відчуття своєї індивідуальності і формування мотивації до навчальної діяльності.

У змісті програми рекомендовано використовувати модульний підхід, що забезпечує охоплення вирішення наступних психолого-педагогічних завдань:

– заняття, спрямовані на усвідомлення і розкриття потенціалу кожного учасника, що дозволяють подолати невпевненість у собі, розкрити свій внутрішній світ, отримати підтримку самооцінки;

– заняття, що сприяють розумінню емоційного світу через знайомство з мовою емоцій (що саме турбує і радує, як користуватися цією мовою для прояву своїх почуттів і розуміння почуттів іншого), що дозволяє дитині, яка відчуває емоційний дискомфорт, подолати негативні переживання, а фахівцю - встановити довірчий контакт, який полегшує процес психокорекції;

– заняття, які передбачають навчання дітей соціальній взаємодії через розвиток соціальних навичок, що дозволяють самостійно вирішувати міжособистісні конфлікти і спірні ситуації. Також в цьому розділі необхідно розглядати навчання нормам і правилам соціального спілкування [12].

Психолог, науковець М. Кисельова зазначила, що при розробці корекційних занять для дітей дошкільного віку необхідно орієнтуватися на створення умов, що забезпечують набуття впевненості в собі, придбання почуття захищеності, зняття тривожності і проявів агресивної поведінки, відчуття своєї індивідуальності і формування мотивації до навчальної діяльності.

Спеціаліст створює в ході занять атмосферу безпеки і довіри як в діаді «фахівець-дитина», так і між дітьми. Для цього встановлюються певні обмеження і правила, наприклад: уважно слухати один одного, не перебивати мовця; поважати думку один одного тощо. Встановлення контакту відбувається на кожному занятті. В ході заняття створюються особливі умови, які включають в себе безумовне розуміння потреб дитини, прийняття їх через форми творчої ігрової взаємодії.

Корекційні заняття можуть проводитися як індивідуально, так і в групах (8-12 осіб), у колективній роботі (один раз на тиждень). Під час планування корекційної роботи працівники психологічної служби мають враховувати нормативи часу на основні види діяльності Тривалість занять визначається залежно від віку дитини (від 15 до 25 хвилин). [34].

Як зазначили практичні психологи, педагоги Т. Голінська, М. Бітянова, структура психокорекційного заняття повинна включати вступну, основну та заключну частини.

– *вітання* – форма взаємодії, спрямована на згуртування дітей, яка є своєрідним ритуалом для визначення емоційного настрою групи;

– *розминка* (5 хвилин) – етап роботи, що налаштовує на групову роботу, що дозволяє справляти психолого-педагогічний вплив на рівень активності і емоційний стан дітей як на початку заняття, так і між вправами ;

– *етап творчої роботи* (15-20 хв.) – основний психокоректувальний етап, що складається з комплексу вправ, які базуються на приватних методах арттерапії (ізотерапія, ігротерапія, казкотерапія тощо), які дозволяють вирішувати одночасно кілька завдань: розвиток пізнавальних процесів, формування соціальних навичок, динамічний розвиток групи; при виборі послідовності фахівець враховує чергування видів діяльності та зміну психофізичного стану дітей: від рухомого до спокійного, від інтелектуальної гри до релаксаційної техніки;

– *рефлексія*, зворотній зв'язок (5 хв.) – заключна частина заняття, несе на собі не тільки оцінне судження («сподобалося – не сподобалося», «було добре – було погано»), але і має смислове навантаження («Чому це важливо?», «Навіщо ми це робили?»), заохочує дитину до вербалізації свого емоційного стану, містить підкріплення інтересу дитини та її мотивації до подальшої роботи;

– *ритуал прощання* (проводиться за аналогією з ритуалом вітання) [19, с. 17; 9].

Отже, урахування на практиці визначених принципів, створення відповідних умов, використання об'єктивно обумовлених алгоритмів змістової діяльності істотно полегшить процес підготовки психолога до різних форм корекційної роботи, зроблять її більш цілеспрямованою. В цілому (як наслідок) це дозволить перетворити корекційну практику у цілісний, системний та ефективний вплив на особистість.

2.3. Результати емпіричного дослідження впливу арттерапевтичних технік на емоційну сферу дітей старшого дошкільного віку

У даному підрозділі представлений практичний етап проведення дослідження. Експеримент проводився на базі Бориспільського закладу дошкільної освіти № 3 Бориспільської міської ради Київської області. Вибірку склали 15 вихованців групи «Ромашка» старшого дошкільного віку (5-6 років). Метою нашого дослідження стало дослідження проблеми емоційних труднощів у дітей та подальше використання технік арттерапії як засобу психокорекції емоційної сфери дитини.

Провідний американський арттерапевт, дослідниця М. Бетенскі у своїй праці зазначила, що: «Для визначення форми організації роботи необхідно визначити характер емоційної проблеми дитини і корекційні завдання». Корекційні завдання ми можемо правильно поставити після початкового етапу психокорекції – діагностики [41, с. 25].

Зрозуміти причини проблеми дитини допоможе анкетування вихователя або батьків, що містить відповіді на наступні питання (з опитувальника «Анкета з виявлення тривожності у дітей» Г. Лаврентьєва, Т. Титаренко): якість і тривалість нічного сну; наявність кошмарних снів, страхів, нав'язливих звичок; прояв емоційних реакцій; прояв агресії по відношенню до однолітків, дорослих, тварин; характер взаємодії з однолітками; психосоматичні прояви.

На підставі отриманих даних з опитувальника психолог може зробити висновок про розвиток емоційної сфери та необхідної корекції як в умовах сім'ї, так і в умовах закладу дошкільної освіти. При цьому «необхідно враховувати особливості емоційної сфери дитини: ступінь емоційного збудження, ступінь контролю емоцій і вміння диференціювати емоції на позитивні і негативні». [7, с. 112].

У процесі діагностики емоційних проблем дітей нами були використані наступні методики, вправи (див. Додаток А.1):

- опитувальник «Анкета з виявлення тривожності у дітей» (Г. Лаврентьєва, Т. Титаренко, 1992);
- тест тривожності «Обери обличчя» (Р. Теммл, М. Дорки і В. Амен, 1947);
- вправа «Намалюй свій настрій» (В. Колягіна, 2016);
- проєктивна методика «Неіснуюча тварина» (М. Дукаревич, 1970).

Вибір нами проєктивних (малюнкових) тестів обумовлений їх доступністю для розуміння і специфіку спрямованості на внутрішній світ.

На основі інтерпретацій малюнкових тестів, представлених у наукових джерелах («Психологічні малюнкові тести», «Таємний світ малюнка. Зцілення через мистецтво»; «Проективний малюнок людини» та ін.) відомими зарубіжними (А. Венгер, Г. Ферс, К. Маховер та ін.) й сучасними українськими психологами: (В. Крамченкова, О. Гріньова, Л. Терещенко та ін.), нами були виявлені емоційні проблеми досліджуваних дітей.

Треба враховувати, що при аналізі дитячих малюнків (див. Додаток А.2, рис. А.2) суттєвими є коментарі самої дитини – як під час малювання, так і розповідь про готове зображення.

Основою стало дослідження проблеми корекції емоційної сфери дітей засобами арттерапії, тобто його невербалізоване (художньо-графічне) та вербалізоване (опис) перетворення, яким охоплено 15 дітей (7 дівчат, 8 хлопців, 12 з повних сімей, 3 з неповних сімей).

В ході емпіричного дослідження було виявлено, що низький рівень прояву емоційних проблем (тривожності, агресивності, депресії, страхів) у дітей 5-6 років на констатуючому етапі дослідження спостерігається у 30% дітей. На малюнках таких дітей (див. Додаток А.2, рис. А.2, а), спостерігаються певні тенденції, що свідчать про:

- *впевненість в собі, високий рівень енергії* (промальовано багато різних деталей);
- *емоційне благополуччя дитини, наявність рівноваги в житті*, (використовування багатьох яскравих кольорів, штриховка рівна і охайна,

помірний натиск при малюванні ліній, у дитини гарний настрій під час бесіди і на малюнку);

- *гармонійний розвиток особистості* (малюнок зображений на середній лінії аркуша);
- *гарна адаптованість до середовища* (гарна сонячна погода на малюнку, зображено сонце – символ авторитетної фігури, джерело тепла і сили).

Середній рівень прояву емоційних проблем у дітей 5-6 років на констатуючому етапі експерименту спостерігається у 50% дітей. На малюнках дітей (див. Додаток А.2, рис. А.2, б) спостерігається наявність певних ознак, що можуть свідчити про наявність у дитини наступних емоційних проблем:

- *тривожність* (обмеження простору, активне виділення окремих деталей, використання темних кольорів у варіанті з кольоровими олівцями, інтенсивне штрихування);
- *імпульсивність* (уривчасті лінії, сильне натискання);
- *нерішучість, страх діяльності* (голова персонажа дивиться вліво);
- *внутрішня напруга, пред'явлення соціально схвалюваних реакцій* (рот намальованого героя позначений однією прямою рисою, рот з вираженою «натягнутою» посмішкою);
- *егоцентризм* (перебільшення своєї фігури, спотворення пропорцій символізує проблемну область і виражає специфіку взаємин із значущими близькими);
- *страхи, відчуття небезпеки, відгородження* (створення оболонки навколо персонажів малюнку).

Високий рівень прояву тривожності у дітей 6-7 років на констатуючому етапі експерименту спостерігається у 20% дітей. Наступні тенденції на малюнках дітей (див. Додаток А.2, рис. А.2, в) можуть свідчити про наявність ознак, пов'язаних із проблемами емоційної сфери дитини:

- *тривога* (штрихування, множинні лінії, розпад цілісної форми, поява ліній, що не відносяться до основного зображення);

- *низька стійкість до стресу, емоційна напруженість* (штриховка з сильним натиском, темні частини малюнка);
- *контролю за своїми емоційними станами* (підкреслений контур, обмеження простору малюнка, активне виділення окремих деталей, штрихування, сильний натиск при промальовуванні ліній);
- *боязнь нападу і схильність до захисної агресії* (на малюнку тварини зображені голки, шипи та інші оборонні засоби, великі очі з радужкою замальованою чорним);
- *приховані депресивні тенденції* (розмір малюнку зменшений, кольори темні, сильний натиск при промальовуванні ліній);
- *невпевненість у собі, пригніченість, нерішучість* (малюнок розташований в нижній частині аркуша).

На основі аналізу малюнків дітей було здійснено частковий розподіл дітей, в роботах яких виявились різні рівні прояву емоційних проблем (рис. 2.1).

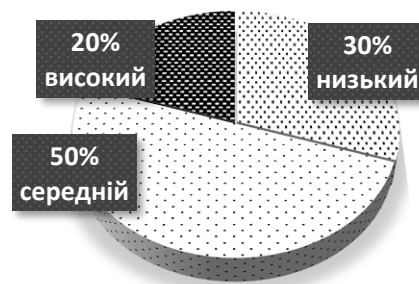

Рис. 2.1. Діаграма часткового розподілу дітей за рівнем емоційних проблем, виявлених у рисунках

Загалом можна відзначити наявність певних емоційних проблем у досліджуваної групи дітей старшої групи «Ромашка», які можливо подолати шляхом використання технік арттерапії, як засобу психокорекції емоційних проблем.

В якості основних форм корекції емоційних проблем дітей були використані приватні методи арттерапії такі як: ізотерапія, кольоротерапія, ігротерапія, музикотерапія, казкотерапія.

Згідно з українським психологом І. Ільченко, *ізотерапія*, за допомогою правильно підібраних матеріалів не тільки розвиває позитивні почуття, а й управляє активністю і увагою дитини, зменшує агресивність і недовіру до оточуючих, дозволяє набутти впевненості в собі [28, с. 44].

Керуючись у своїй практичній діяльності науковим дослідженням американської художниці і психотерапевта Дж. Келлог, можна сказати, що ефективно себе зарекомендували в роботі з агресивними дітьми такі форми ізотерапії, як акватипія, що дозволяє проявлять пригнічені почуття і емоції, усвідомлювати внутрішні ресурси для вирішення актуальних проблем, виявивши неефективні та ефективні схеми поведінки, вибудовувати комунікацію з іншими людьми, а також мандалотерапія – доступний спосіб саморелаксації, в ході якої, розфарбовуючи або створюючи мандалу з підручних матеріалів, дитина знімає стрес і знаходить функціональний спосіб впоратися з емоціями [32, с. 32].

Відомий психотерапевт, доктор медичних наук, професор А. Копитін повідомив, що: «...процес роботи з мандалою вчить дітей концентрації уваги, акуратності і посидючості. Спокійні і одноманітні рухи руки заспокоюють і сприяють зняттю внутрішньої напруги. Таким чином, замість демонстративної поведінки і прояву агресії на перше місце виходить творчість і креативність, запускаються трансформаційні процеси в несвідомому» [35, с. 43].

У процесі дослідження була проведена власна авторська вправа «Квітка любові, добра і миру», що мала своєю метою: поліпшення настрою; зниження тривожності, агресії; сприяння соціалізації дітей. Завдання вправи були успішно реалізовані. Вихованці уявляли, що вони на чарівній галявині і розмальовували пелюсток квітки, а наступна спільна творчість ще більше згуртувала дітей.

Практика показала, що метод ізотерапії має свої недоліки:

- не всім дітям подобаються однакові матеріали малювання;

- мандалотерапія не підходить гіперактивним дітям, для лабільних дітей підходить малювання фарбами великим пензликом, нестандартні техніки малювання;
- дітям потрібен різний час на виконання творчої роботи;
- складність використання з групою дітей дошкільного віку технік нестандартного малювання.

На занятті «У світі квітів» (Додаток Б.1) була проведена вправа арттерапевта Е. Ануко «Квітка Семи-Квітка». Завдяки цій вправі вдалося заспокоїти, відволікти дітей, зняти напруженість. Також ця вправа здійснює гармонійну терапію кольором.

Кольоротерапія – методика покращення здоров'я людини за допомогою кольорів. Колірна гама впливає на фізичне самопочуття, свідомість і емоції.

Крім того, спостерігаючи за тим, як дитина підбирає кольорову гама, фіксуючись на поведінці і висловлюваннях дитини, можна діагностувати наявність у неї емоційних проблем.

У метода кольоротерапії існують певні недоліки:

- при користуванні данним методом треба враховувати наявність травмуючих ситуацій, пов'язаних у дитини з кольором;
- колір – це інструмент, за допомогою якого ми можемо отримати необхідну нам енергію. Практичний психолог Т. Пасека повідомила, що постійний вплив на організм одного і того ж кольору призводить до дисбалансу життєвих енергій.

Ігротерапія – метод арттерапії, що на основі різних ігор (розминочні, рухливі, пальчикові ігри, психодраматичні) як основний вид діяльності дитини дошкільного віку [53, с. 7] в індивідуальній і груповій роботі забезпечує:

- проведення діалогу між дитиною і дорослим, здійснюючи м'який корекційний вплив, спрямований на зняття напруженості, агресії, тривожності і страхів;
- розвиток важливих якостей – навичок самоконтролю і вміння бачити та запобігати конфліктним ситуаціям;

- створенню довірчих і близьких стосунків між учасниками групи;
- прояви дитини в різних ситуаціях спілкування;
- відображення і вербалізацію вільно висловлюваних почуттів дитини в грі.

В ході занять з дітьми старшої групи було проведено вправи з ігротерапії: за програмою методиста-вихователя С. Тергоєвої – «Клубочок по колу», «Велика добра тварина». Метою вправ було : знайомство, встановлення атмосфери доброзичливості, поетапне зниження тривожності, страху; розвиток комунікативних здібностей дітей. Мета була досягнута, вправи допомогли дітям адаптуватись і здійснили релаксаційний ефект. Добре себе зарекомендувала пальчикова гімнастика «Квіти ми саджали» на слова педагога, музиканта Н. Жилутової. Діти з радістю повторювали слова і рухи, а потім проспівували рядки, і виконували рухи, це стимулювало розвиток дрібної моторики, і синхронізувало роботу півкуль головного мозку.

Недоліків методу ігротерапії в процесі дослідження виявлено не було.

Музикотерапія психологічна практика застосування мелодій та звуків для покращення психофізичного стану людини та відновлення емоційної рівноваги. [31, с. 63].

В ході комплексного впливу арттерапевтичними методами на дітей, активно були використані й елементи музикотерапії. Основна творча частина корекційних занять з дітьми старшої групи, супроводжувався музичними композиціями. Застосування відомих мелодій, допомогло дослідженим ефективно зосередитися на процесі малювання, продуктивно працювати і задіювати уяву. Заняття супроводжувала музика таких композиторів, як: К. Дебюссі «Дівчина з волоссям кольору льону», Б. Хелланд «Весна», Д. Красноухов альбом «Лети», В. Магітова-Хуттенлохер «Квіти ми саджали».

Нами були враховані недоліки музикотерапії, визначені українськими психологами Н. Калькою, З. Ковальчук, протипоказаннями до музичної терапії є: нестійкі емоційні стани, ряд психічних захворювань, в тому числі психоз, при судорожній активності та ін. [31, с. 65].

Казкотерапія – метод «лікування казкою» для досягнення терапевтичного ефекту. Як свідчить відомий доктор психології, директор Інституту казкотерапії, автор методу Комплексної казкотерапії Т. Зінкевич-Євстигнеєва, за допомогою метафоричного потенціалу казок (притч, подібних текстів) і гри учасники усвідомлюють моделі своєї поведінки, мотивацію вчинків, і в подальшому на цій основі вибирають найбільш ефективні рішення [25, с. 94].

Казкотерапія показана таким групам дітей: агресивним, невпевненим, сором'язливим, тривожним; дітям, які відчувають проблеми сорому, провини, брехні, прийняття своїх почуттів; мають психосоматичні захворювання. [25, с. 94].

В ході дослідження була використана терапевтична казка «Весняна казочка» вихователя І. Письменної. На етапі діагностування у двох вихованців виявилась схильність до агресії та егоцентризму, «Весняна казочка» ефективно сприяла корекції поведінкових реакцій. Використання терапевтичної казки в ході заняття покращило комунікативні навички, посприяло гармонізації внутрішнього світу дітей. Явно виражених протипоказань у цього методу не існує, так як він досить екологічний.

Однак є і недоліки використання цього методу:

1. Діти можуть не включитися в обговорення казки з наступних причин:

– не почути слів казки – погана якість звукового запису (при використанні мультимедійних презентацій);

– дітям стало нудно, не цікаво (занадто довга казка, весь текст зчитується, немає зорового контакту з дітьми).

2. Вікове обмеження у використанні казок як психотерапевтичного інструменту:

– застосовувати казку слід з 3,5-4 років, так як дитина повинна вміти відрізнити реальну дійсність від вигаданої, а така навичка з'являється у дітей саме до цього віку.

3. Обов'язково треба враховувати і індивідуальні особливості дитини, її емоційний розвиток і безпеку тем, які обирають для роботи (при наявності травмуючих ситуацій). Зміст казки має відповідати віку дитини. [25, с. 94].

Таким чином, використання методів арттерапії у психокорекційному процесі має вагоме значення для збереження і зміцнення психічного здоров'я дітей старшого дошкільного віку, зокрема для подолання емоційних проблем; звільнення від страхів, стресів, тривожності, сором'язливості, замкнутості, гіперактивності, нестриманості.

Найкраще себе зарекомендували в практичній діяльності вправи з ігротерапії. Техніки ігротерапії універсальні та легкі в використанні. Діти завжди включались в ігрову діяльність, були уважними та зосередженими. Під час вправ з ігротерапії у дітей спостерігався піднесений, натхненний настрій, що давало змогу здійснювати ефективний терапевтичний, гармонізуючий вплив на особистість.

2.4. Рекомендації для практичних психологів і вихователів щодо корекції емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку засобами арттерапії

Арттерапія – це інтегративний напрямок психологічної корекції, який поєднує в собі безліч методів і технік. Як зазначає практичний психолог, арттерапевт І. Строгова, арттерапевтичні техніки відрізняються від звичайної творчості, в якій є більше свободи. В арттерапії є мета: діагностика, дослідження або корекція проблем дитини.

Ефективність арттерапевтичного впливу залежить від того, на скільки влучними та доречними виявилися обрані методи, техніки і вправи для здійснення психокорекції емоційної сфери дитини. В результаті проходження переддипломної практики в закладі дошкільної освіти; здійснення аналізу наукових праць: «Теорія і практика вікової психокорекції», «Арт-терапія та

арт-педагогіка для дошкільників», «Дитяча розвивально-корекційна психологія», «Психологічні малюнкові тести: Ілюстрований посібник», «Програма оздоровчо-освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку «Веселкова музикотерапія» таких практичних психологів, науковців як: С. Кузікова, В. Колягіна, Т. Дуткевич, А. Венгер, І. Малашевська, С. Демидова та ін., можемо сформувавши рекомендації щодо підбору методів, технік і вправ відповідно до емоційної проблеми дитини.

Ізотерапія. З метою діагностики емоційних проблем дитини можна ефективно використовувати такі теми для малюнків: «Я в дитячому садку», «Я на вулиці, на подвір'ї», «Мої страхи (чого я боюся)», «Що було зі мною найгірше», «Найкращий день у моєму житті», «Мій внутрішній світ», «Я – реальне, Я – ідеальне, Я – очима інших», «Мій звичайний настрій (емоційний стан)», «Моя мрія», «Моє минуле», «Моє майбутнє», «Мій життєвий шлях», «Конфлікт», «Людина, яку я не люблю», «Людина, яку я боюся», «Людина, яку я люблю», «Моя сім'я тепер», «Ідеальна родина» та ін. [41, с. 204].

На думку психолога Т. Яценко, проєктивний малюнок несе більше психологічної інформації, ніж його автор може побачити без допомоги фахівця, тому що малюнок цілісно відображає психіку в її свідомих і несвідомих проявах Крім того, проєктивні методика – не тільки засіб діагностики, але одночасно засіб корекції, оскільки допомагають дитині висловити свої почуття за допомогою малювання. [59].

Для знайомства з дитячим колективом і діагностики емоційної сфери застосовують вправу «Намалюй свій настрій» (В. Колягіна, 2016). З метою дослідження емоційно-особистісної сфери дитини, виявлення наявності агресії, її направленості і інтенсивності виконується методика «Кактус» (М. Панфілова, 2000). Важливим в оцінці емоційних особливостей дитини є аналіз її стосунків з членами сім'ї. З цією метою успішно використовується проєктивна методика «Малюнок сім'ї». (А. Венгер, 2003).

Добре себе зарекомендували в роботі з агресивними дітьми такі форми ізотерапії, як акватипія, що дозволяє проявлять пригнічені почуття і емоції, усвідомлювати внутрішні ресурси для вирішення актуальних проблем, виявивши неефективні та ефективні схеми поведінки, гармонізувати внутрішній світ дитини і вибудувати комунікацію з іншими людьми, а також мандалотерапія - доступний спосіб саморелаксації, в ході якої, розфарбовуючи або створюючи мандалу з підручних матеріалів, дитина знімає стрес і знаходить функціональний спосіб впоратися з емоціями [32, с. 32].

Процес роботи з мандалою вчить дітей концентрації уваги, акуратності. Спокійні і одноманітні рухи руки заспокоюють і сприяють зняттю внутрішньої напруги. Таким чином, замість демонстративної поведінки і прояву агресії на перше місце виходить творчість і креативність, запускаються трансформаційні процеси в несвідомому [35, с. 43].

Кольоротерапія має діагностичну і корекційну дію. Колір, що використовується дитиною під час малювання проєктивних методик, точно передає емоції, які відчуває дитина. Однак для правильної інтерпретації в першу чергу необхідно провести бесіду, і дізнатися думку дитини про свій малюнок. Прослідкувати, що більше всього дивує на малюнку. Далі звернути увагу на кольори, використані в надлишку або незвично. Також чималу роль відіграє і фоновий колір, який дитина використовує у своєму малюнку.

Ефективною себе зарекомендувала вправа з кольоротерапії «Якого кольору мій настрій, на що він схожий» (І. Морозова, 2016). Метою вправи є: розвиток самопізнання, вираження своїх почуттів. Діти підходять до столу, де знаходиться різнокольорові пелюстки, вибирають пелюстку яка відповідає їхньому настрою та складають «Квітку настрою». Психолог пояснює значення кожного кольору. Потім діти висловлюють думку на що схожий настрій, вибирають певну картку.

Крім того, як зазначено практичним психологом, кандидатом психологічних наук К. Васюк : «Всі кольори поділяються на активні і пасивні.

Медичні дослідження Г. Фрилінга і К. Ауера показали такі результати: до активних – відносять яскраву палітру, представлену червоним, помаранчевим і жовтим. Перераховані кольори впливають збудливо і прискорюють всі процеси в організмі. Використання названих кольорів підходять для дітей зі зниженням емоційності (апатія, емоційна тупість).

До пасивних – відносять світлі відтінки, представлені зеленим, рожевим, блакитним і частково білим тоном. Ці кольори заспокійливо впливають на нервову систему. Ефективно буде використовувати ці кольори при роботі з дітьми з посиленням емоційності (ейфорія, дисфорія, депресія, тривожний синдром, страхи).

Всі відтінки коричневого, бузкового і фіолетового викликають тривогу, навівають тугу і смуток» [13].

Ігротерапія виконує діагностичні, корекційні, терапевтичні й навчальні завдання, які тісно пов'язані між собою. Вони реалізуються в спонтанній грі, яка проводиться без певного сценарію, або в спрямованій грі, яка проводиться за заздалегідь складеним планом. Як правило, остання не передбачає жорсткого розподілу ролей і допускає імпровізацію.

З метою знайомства дітей між собою, знайомства з дитячим колективом, згуртування дитячого колективу виконується гра «Клубочок» (В. Колягіна, 2016). «Діти сидять у колі, психолог тримає в руках клубочок ниток. Він каже, що радий усіх бачити і хоче познайомитися з усіма. Для початку він розповідає про себе, називає своє ім'я і розповідає про улюблені заняття. Після цього психолог передає клубочок іншій дитині, але край ниточки залишає у себе. Дитина представляється і розповідає свою розповідь. Після цього передає клубок іншій дитині, залишаючи ниточку в себе. Після того як усі представляться, утворюється мережа з ниток, які об'єднують усю групу дітей. Психолог звертає увагу, що ця нитка зв'язала їх усіх, і вони стали одним цілим» [33, с.68].

Використання рольових ігор ефективно в роботі із соромливими дітьми. Дитина в ролі різних персонажів відпрацьовує перед дзеркалом пози, жести, рухи, міміку, інтонацію, гучність голосу. [41, с. 203].

Перед проведенням творчої роботи (ліплення, малювання, орігамі та ін.) доречно застосовувати музичні пальчикові ігри такі як: «Квіти ми саджали», «Дощик», «Ромашка» (Н. Жилотова), «Кашу ложкою мішаю» (А. Комлікова).

Логопед, практичний психолог В. Колягіна стверджує, що: «...для активних та енергійних дітей можна застосувати рухливі ігри: імпровізації, ритмічні, на координацію. Діти люблять проявляти себе через рухи. На початку розвитку вся інформація запам'ятовується нашим тілом через кінетичні та кінестетичні зони. Часто сутула, зігнута дитина несе у своєму тілі негативну інформацію (страхи, тривожність, невпевненість, образу тощо). Тіло таким чином сигналізує про наявні проблеми. Що менше м'язових затисків і негативних зон, то здоровіша дитина» [33, с. 44].

Музикотерапія допомагає дитині увійти в потрібний емоційний стан. Так, лірична музика створює загальний настрій заспокоєння, тихої радості й суму (П. Чайковський «Пори року. Жовтень»). Драматична музика – збуджує, підвищує життєвий тонус (Г. Свиридов «Тройка»). У закладі дошкільної освіти можна організувати засинання дітей під час денного відпочинку під музику (Н. Рото «Говоріть тихіше»).

Опрацювавши програми та методичні рекомендації з музикотерапії таких авторів як: В. Колягіна, І. Малашевська, С. Демидова та ін. можемо ефективно використовувати музичні твори з метою психокорекції відповідної емоційної проблеми дитини. Систематизовані знання представлені у вигляді таблиці (табл. 2.4).

Практика психологів, педагогів таких як: С. Кузікова, І. Малашевська, С. Демидова показує високу ефективність поєднання малювання (зображувальної терапії) з прослуховуванням музичних творів. Так, можна запропонувати намалювати свої враження – почуття, думки, фантазії – від різних музичних творів. Застосувати можна, наприклад, такі твори:

М. Мусоргський «Картинки з виставки» (у сучасній обробці), П. Чайковський «Пори року» [41, 44].

Таблиця 2.4

Рекомендовані музичні твори під час корекції
емоційно-психічного стану дитини

Характер емоційної проблеми	Назва музичного твору, композитор
<i>нервові виснаження, перевтома</i>	«Ранок» Е. Гріг, «Полонез» М.Огінський
<i>пригнічений, меланхолійний настрій</i>	«Ода до радості» Л. Бетховен, «Аве Марія» Ф. Шуберт, «Святкова увертюра» Д. Шостакович, фінали «Угорських рапсодій» № 6, 10, 11, 12 Ф. Ліст, «Чардаш» Ф. Ліст, «Чардаш» В. Монті, «Прелюдія до-мінор» Ф. Шопен, «Мелодія» К. Глюк
<i>дратівливість, агресія</i>	«Сентиментальний вальс», «Аве Марія» Ф. Шуберт, Dolphin Love К. Мічел, «Лагідна пісня» Д. Красноухов
<i>зниження зосередженості уваги</i>	«Пори року» П. Чайковський, «Місячне сяйво» К. Дебюссі, «Мрії» Р. Шуман, «Весна» Б. Хелланд
<i>нервові напруження, тривожний синдром</i>	«Баркарола», «Сентиментальний вальс» П. Чайковський; «Пастораль» Ж. Бізе; «Місячне сяйво», «Сніг танцює», «Дитячий куточок» К. Дебюссі; «Лебідь» К. Сен-Санс; «Аве Марія» Д. Каччіні; «Елегія» Г. Форе; «Концерт № 2», початок 2-ї частини С. Рахманінов; «Нокт-нокт» С. Рахманінов; «Ноктюрн соль-мінор» Ф. Шопен; «Українська колискова» співає Н. Матвієнко
<i>апатія, депресія, дисфорія</i>	«Чардаш» В. Монті, «Кумпарсіті» Х. Родрігес, «Аделіти» Г. Пурселл, «Шербурзькі парасольки» М. Легран, «Після всього» Д. Красноухов

Якщо дитина страждає на гіпердинамічний синдром, підвищену збудливість, виснаженість, труднощі зосередження уваги, ослаблену пам'ять, то прослуховування музики із заспокійливим ефектом допоможе дитині розслабитися, зняти нервово-м'язову напругу, налаштуватися на прийняття інформації заняття.

Дітям з гіпотонусом, астенизацією, пригніченим настроєм, підвищеною тривожністю більше підходить мобілізуючий і активізуючий варіант музичних мелодій.

Казкотерапія може відбуватися різноманітними способами, серед найпопулярніших можна виокремити наступні:

- прослуховування, обговорення казки;
- самостійне створення казки разом з дитиною;
- інсценування і драматизація написаної казки;
- робота з основними мотивами казки [36].

Український науковець, психолог С. Березка, підкреслює, що робота з казкою дає можливість здійснювати психокорекцію сором'язливих, гіперактивних, агресивних, невпевнених, замкнених дітей. Казкотерапія дає змогу пропрацювати емоційні проблеми, страхи, корегувати рівень тривожності дітей [6, с. 210].

У казкотерапії застосовуються готові казки (народні, авторські), в яких події історії співзвучні з внутрішнім мотивам і особистим досвідом дитини. В індивідуальних випадках психолог може сам придумати сюжет, що зачіпає проблемну ситуацію дитини. Казки, в яких розкривається сюжет із негативною поведінкою основного персонажа, вчать і показують приклади і результати неправильної поведінки. [33, с. 98].

Казки, спрямовані на корекцію неправильної моделі поведінки в соціумі: «Вовк і семеро козенят» (Брати Грімм), народна казка «Колобок», авторська казка «Крокодильчик» (Т. Блінова).

Українські народні казки, спрямовані на розвиток емпатії та взаємодопомоги: «Рукавичка», «Звірі в хатинці».

Авторські казки, спрямовані на корекцію страху: «Як лисеня страх прогнало» (Г. Новік), «Казочка для діток, які бояться темряви» (М. Шкуріна).

Психотерапевт, доктор медичних наук, професор А. Копитін зазначив, що: «...епізоди, прослуханої казки можна програвати за допомогою іграшок або ляльок, це дає можливість дитині вдосконалювати та проявляти через

ляльку ті емоції, які дитина за якимись причинами не може собі дозволити проявляти...» [36, с. 169].

Після прослуховування казки дітям ставлять запитання, що стимулюють розвиток рефлексії та логічного мислення, що сприяють усвідомленню прихованих мотивів і метафор у казковому сюжеті, прийняттю викладеної ситуації, вибору правильного варіанту поведінки та виходу зі складної ситуації. [33, с. 101].

На нашу думку, вказані способи казкотерапії будуть сприяти зниженню рівня емоційної напруги у дітей, не викликаючи у них відторгнення, а швидше навпаки – інтерес і позитивне ставлення.

Висновки до II розділу

В процесі дослідження теми корекції емоційних проблем дитини, нами були визначені основні переваги арттерапії, якими вона володіє в порівнянні з іншими методами психокорекції. Аналіз наукових робіт українських психологів, педагогів, арттерапевтів дозволив нам виокремити, охарактеризувати і систематизувати знання об основних напрямках арттерапії в роботі з дітьми.

Здійснивши теоретичний аналіз психолого-педагогічної наукової та навчальної літератури, можемо стверджувати, що успішна реалізація психокорекційної ситуації залежить від дотримання принципів організації і проведення корекційної роботи. Корекційна робота повинна мати цілісний характер, орієнтуватися на розвиток особистості і формування психічного світу дитини в цілому.

В ході емпіричного дослідження проблеми корекції емоційної сфери дитини за допомогою технік арттерапії було з'ясовано, що:

– *низький рівень прояву емоційних проблем* (тривожності, агресивності, депресії, страхів) у дітей 5-6 років на констатуючому етапі

дослідження продемонструвало 30% дітей. Інтерпретація малюнків таких дітей свідчить про наявність: *впевненості в собі, високого рівня енергії, емоційного благополуччя, рівноваги у житті, гармонійного розвитку особистості, гарної адаптованості до середовища.*

– *середній рівень прояву емоційних проблем у дітей 5-6 років на констатуючому етапі експерименту спостерігається у 50% дітей. На малюнках дітей спостерігається наявність певних ознак, що можуть свідчити про наявність у дитини наступних емоційних проблем: тривожність імпульсивність нерішучість, страх діяльності внутрішня напруга, пред'явлення соціально схвалюваних реакцій егоцентризм страхи, відчуття небезпеки, відгородження.*

– *високий рівень прояву емоційних проблем спостерігається у 20% дітей. Інтерпретація малюнків дітей може свідчити про наявність проблем емоційної сфери дитини: тривога, низька стійкість до стресу, емоційна напруженість, контроль за своїми емоційними станами, боязнь нападу і схильність до захисної агресії, приховані депресивні тенденції, невпевненість у собі, пригніченість, нерішучість.*

Отримані в експериментальному дослідженні дані демонструють наявність певних емоційних проблем у дітей старшої групи «Ромашка», які можливо подолати шляхом використання технік арттерапії, в якості засобу психокорекції емоційних проблем.

В якості основних форм корекції емоційних проблем дітей були використані методи арттерапії такі як: ізотерапія, кольоротерапія, ігротерапія, музикотерапія, казкотерапія.

Практичний аналіз використання описаних форм арттерапії виявив переваги і недоліки в кожному з методів. Недоліків не виявив тільки метод ігротерапії, який найкраще себе зарекомендували в практичній діяльності. Вправи з ігротерапії універсальні та легкі в використанні.

З огляду на проблематику обраної теми, нами були розроблені рекомендації для практичних психологів і вихователів щодо корекції емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку засобами арттерапії.

Надані рекомендації можуть знайти прикладне застосування в галузі психології та педагогіки, а також допоможуть обрати фахівцям дієві техніки та вправи з арттерапії для корекції емоційних проблем дітей дошкільного віку.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що техніки арттерапії займають важливе місце і роль у психокорекції емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку. Арттерапія є універсальним методом психокорекції та невід'ємним елементом навчання та розвитку дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-емпіричне дослідження особливостей корекції емоційних проблем дітей дошкільного віку засобами арттерапії дозволяє зробити наступні висновки у відповідності до поставлених завдань.

1. Для реалізації поставленої мети в першому розділі був проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, що дозволило нам виявити особливості розвитку емоційної сфери дитини дошкільного віку.

Нами було з'ясовано, що в період дошкільного дитинства складається нова емоційна ситуація розвитку. Провідною діяльністю стає гра, під час якої відбувається інтелектуальний та емоційний розвиток дитини, формується готовність до навчання в школі.

Було встановлено, що на емоційне благополуччя дитини, як і на її емоційний розвиток, впливають виховання в родині, соціум, а також, її фізіологічні чинники (темперамент, тип нервової системи). Тому особливості розвитку емоційної сфери дитини детермінуються конкретними умовами її виховання. І чим повнішим є соціальний статус цих умов, тим більш сприятливим є розвиток емоційної сфери дитини.

Емоційна сфера займає центральне місце в особистісному розвитку дитини. Розкрито причини і механізми виникнення емоційних проблем у дошкільному віці. У зв'язку з цим, проблема емоційного неблагополуччя у дітей, незважаючи на давню історію, не втрачає своєї актуальності.

2. Завдяки теоретичному аналізу психолого-педагогічної літератури, нам вдалося виокремити і систематизувати основні емоційні проблеми у дошкільників. Проблеми емоційної сфери, пов'язані з настроєм можна умовно розділити на 2 види: з посиленням емоційності та її зниженням. До 1-ї групи належать такі стани, як ейфорія, дисфорія, депресія, тривожний синдром, страхи. До 2-ї групи належать: апатія, емоційна тупість, паратимії. До проблем поведінки можна віднести гіперактивність і агресивну поведінку.

Перелічені стани призводять до відхилення в розвитку особистості дитини, до порушення у неї соціальних контактів. У зв'язку з цим виникає завдання контролю за емоційним розвитком дітей і при потребі застосування психокорекційних заходів.

3. Нами були визначені особливості психокорекції засобами арттерапії: 1) трактується як спрямований психологічний вплив на ті чи інші психологічні структури для забезпечення повноцінного розвитку й функціонування особистості; 2) значним етапом у роботі з дітьми є: корекція самооцінки, рівня самосвідомості, формування емоційної стійкості та саморегуляції; 3) має організовуватись і розгортатись як процес впливу на особистість дитини, і враховувати складові психологічної корекції; 4) засновується принципами її організації: автономності особистості; особистісного досягнення (суб'єктної активності); особистісної вмотивованості; нормативності та індивідуальності розвитку; випереджального розвитку; системності розвитку; діяльності корекції; залучення значущих осіб; психокорекційного контакту й рівності позицій; єдності діагностики та корекції.

Арттерапію у психокорекційній роботі *розглянуто* як сукупність методик, що побудовані на застосуванні різних видів мистецтва у своєрідній формі; як вид психотерапії і психологічної корекції, заснований на творчості, метою якого є гармонізація розвитку особистості через розвиток здатності самовираження, самопізнання через мистецтво, а також у розвиток здібностей до конструктивних дій з урахуванням реальності навколишнього світу. Нами було систематизовано знання про ефективне використання методів, технік і вправ арттерапії з метою психокорекції відповідної емоційної проблеми дитини.

4. У практичній частині роботи розроблено й апробовано систему занять на основі арттерапевтичних технік для психокорекції емоційних проблем, зокрема для дітей старшої групи «Закладу дошкільної освіти №3 Бориспільської міської ради Київської області», а саме: «Привіт смайлик!», «Казковий світ», «В світі квітів», «Перші весняні квіти: первоцвіти».

Під час занять нами були використані такі приватні методи арттерапії як: ізотерапія, кольоротерапія, ігротерапія, музикотерапія, казкотерапія. Практично визначено, що кожен з використаних методів має свої особливості, переваги та недоліки.

Слід зазначити, що дітьми були позитивно сприйняті всі техніки та вправи перерахованих методів. Однак практичне дослідження виявило, що :

- при використанні технік ізотерапії дітям потрібен різний час на творчій процес, різноманітні матеріали; також виникли складнощі при малюванні нестандартними техніками з групою дітей дошкільного віку;
- при користуванні методом кольоротерапії треба враховувати наявність травмуючих ситуацій, пов'язаних у дитини з кольором;
- з обережністю треба обирати музичні композиції для дітей з нестійкими емоційними станами;
- при використанні казкотерапії слід враховувати, що існує вікове обмеження у використанні казок як психотерапевтичного інструменту: застосовувати казку слід з 3,5-4 років, так як дитина повинна вміти відрізнити реальну дійсність від вигаданої; треба звернути увагу на те, що діти можуть не почути або не зрозуміти зміст казки, і не включитися в обговорення.

Виявлено найбільш універсальний та ефективний метод психокорекції для дітей старшого дошкільного віку – ігротерапія, при якому: діти з радістю включались в ігрову діяльність, були уважними та зосередженими; у дітей спостерігався піднесений, натхненний настрій, що давало змогу здійснювати ефективний терапевтичний, гармонізуючий вплив на їх особистість.

Метою вправ було: знайомство, встановлення атмосфери доброзичливості, поетапне зниження тривожності, страху; агресивності, розвиток комунікативних здібностей дітей. Мета була досягнута, вправи допомогли дітям адаптуватись і здійснили релаксаційний ефект.

Нами було проведено спостереження за дітьми старшої групи, проведено опитування батьків, вихователів, на підставі чого ми констатували покращення психоемоційного стану у дітей досліджуваної групи.

Виявлено позитивні результати застосування арттерапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку:

- забезпечує ефективну емоційну реакцію, надає їй (навіть в разі агресивного прояву) соціально прийнятних, допустимих форм;
- полегшує процес комунікації для замкнених, сором'язливих або слабо орієнтованих на спілкування дітей;
- дає можливість невербального контакту (опосередкованого продуктом арттерапії), сприяє подоланню комунікативних бар'єрів і психологічних захистів;
- справляє додатковий вплив на усвідомлення дитиною своїх почуттів, переживань і емоційних станів, створює передумови для регуляції емоційних станів та реакцій.

Так як кожен з методів арттерапії має свої особливості нами були розроблені рекомендації щодо корекції емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку засобами арттерапії, що безумовно має практичне значення, і стане у нагоді практичним педагогам, психологам і батькам.

Підсумовуючи вище сказане, можемо зробити висновок, що методи арттерапії мають свої особливості, враховуючи які в процесі корекційної роботи з дітьми старшого дошкільного віку можна успішно розраховувати на досягнення гармонізації емоційної сфери особистості та виконання поставлених цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Е. Е. Психологические проблемы детей дошкольного возраста : учебник и практикум для среднего профессионального образования; 2-е изд., испр. и доп. Москва : Юрайт, 2023. 195 с.
2. Андрушко Я. С. Психокорекція: навч.-метод. посібник Львів: ЛьВДУВС, 2017. 212 с.
3. Атемасова О. А. Практична психологія. *Старший дошкільник*: Харків: Ранок, 2010. 160 с.
4. Ахмедова С. Методы арт-терапии в работе с агрессивными детьми. Lambert Academic Publishing. 2017. 88 с.
5. Бабій І. В. Теорія і практика арт-терапії: навч.-метод. комплекс. Умань: Алмі, 2014. 75 с.
6. Березка С.В. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2018. С. 208-213.
7. Бетенски М. Г. Что ты видишь? Новые методы арт-терапии. Москва: Эксмо-Пресс, 2002. 256 с.
8. Білоусова Н. М. Особливості психокорекції дитячої агресивності засобами арт-терапії. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Сер.: Психологічні науки, 2013. С. 3-6.
9. Бітянова М. Р. Психолог у школі: зміст діяльності і технології Київ: Главник, 2007. 160 с.
10. Бовть О. Б. Психокорекційна робота з попередження агресивності дітей молодшого шкільного віку. *Практична психологія та соціальна робота*, 2009. Жовтень. С. 21-23.
11. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 398 с.
12. Бондар Л. М. Використання методів арт-терапії в роботі з дітьми дошкільного віку. *Педагогічний пошук*, 2016, № 1. С. 54-57.

13. Васюк К. М. Особливості впливу кольорів на фізіологічний і психологічний стан людини. Український науковий портал. URL: <https://labprice.ua/statti/osoblivosti-vplivu-koloriv-na-fiziologichniy-i-psiologichniy-stan-lyudini/> (дата звернення: 02.04.2023).
14. Венгер А.Л. Психологические рисуночные тесты: Иллюстрированное руководство. Москва: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. 160 с
15. Вознесенська О. Л. Арт-терапія в Україні: стан та перспективи розвитку. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. С. 19-24.
16. Володина С. А. Влияние образовательной среды на развитие мышления ребенка. Москва: МПГУ, 2016. 499 с.
17. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. Психология развития ребенка. Москва: Смысл; Эксмо, 2020. 512 с.
18. Гаврушева А. А. Арт-терапия. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*, 2016, 11 с.
19. Голінська Т. М. Арт-терапевтичні впливи на особистість дитини. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. № 6. С. 16-19.
20. Гонина О. О. Психология дошкольного возраста : учебник и практикум для прикладного бакалавриата. Москва : Юрайт, 2015. 465 с.
21. Готтман Д., Деклер Д. Емоційний інтелект у дитини. Vivat, 2022. 88 с.
22. Гріньова О. М., Терещенко Л. А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
23. Докторович, М. О. Арт-терапія в діяльності психолога та соціального педагога. Київ: Редакції загальнопедагогічних газет, 2014. 96 с.
24. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
25. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Тихонова Е. А. Проективная диагностика в сказкотерапии. Санкт-Петербург: Речь, 2003. 208 с.
26. Изард К. Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 1999. 464 с.
27. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер (Мастера психологии) 2001. 752 с.

28. Ільченко І. С. Арт-терапія: навчальний посібник для студентів. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. 150 с.
29. Карапетрова О. В. Використання методів арт-терапії у роботі психолога з корекції тривожних станів особистості. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2020, № 2 (20). С. 34-39.
30. Карелина И. О. Эмоциональные нарушения в дошкольном возрасте и их коррекция. *Ярославский педагогический вестник* 2004, №12. С.104-109.
31. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
32. Келлог Д. Мандалы в арт-терапии. Диагностика в арт-терапии. Метод «Мандала». Санкт-Петербург: Речь, 2003. 270 с.
33. Колягина В. Г. Арт-терапия и арт-педагогика для дошкольников. Учебно-методическое пособие. Москва: Прометей, 2016. 164 с.
34. Киселева М. В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе. Санкт-Петербург: Речь, 2007. 330 с.
35. Копытин А. И. Диагностика в арт-терапии. Метод «Мандала». Санкт-Петербург: Речь, 2002. 80 с.
36. Копытин А. И. Теория и практика арт-терапии. Санкт-Петербург: Питер, 2002, 368 с.
37. Костюченко О. В., Бриль М. М. Розвиток психологічної резильєнтності особистості як складника здоров'я арттерапевтичними засобами. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія, 2022, 33 (72-2). С. 43-40.
38. Костюченко О. В. Художньо-графічна рефлексія світу за методикою «Квадрат у квадраті». Арттерапія в роботі психолога: інноваційні підходи: зб. всеукр. наук.-практ. інтернет-конф, м. Кропивницький 20–27 квітня 2021 року / уклад. Молчанова О.М.; за заг. ред. Жосана О.Е. Кропивницький : КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2021, С.73-78.

39. Кошель А. П., Кульбако Н. П. Використання елементів арт-терапії в умовах освітнього процесу закладів дошкільної освіти: навч.-метод. посібник для студ. спеціальності «Дошкільна освіта», методистів, вихователів закладів дошкільної освіти та батьків дітей дошкільного віку. Чернігів: ФОП Баликіна О.В., 2020. 90 с.

40. Крамченкова В. О. Психодіагностика розвитку дошкільників: старший дошкільний вік. Харків: Вид-во «Ранок», 2013. 192 с.

41. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції: навч. посіб. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 384 с.

42. Лютова Е. К., Мона Г. Б. Тренінг общения с ребенком (период раннего детства). Санкт-Петербург: Речь, 2006. 176 с.

43. Максименко Д. С. Різнокольорове дитинство: ігротерапія, казкотерапія, ізотерапія, музикотерапія. *Практична психологія*, ЦУЛ, 2019. 192 с.

44. Малашевська І. А., Демидова С. К. Програма оздоровчо-освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку «Веселкова музикотерапія». Тернопіль: Мандрівець, 2015. 44 с.

45. Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 400 с.

46. Маріна І. О. Розвиток та корекція емоційної сфери дошкільників. Національна освітня платформа. URL : <https://vseosvita.ua/library/rozvitok-ta-korekcija-emocijnoi-sferi-doskilnikiv-162737.html> (дата звернення: 22.03.2023).

47. Маркова Н. В. Можливості арт-терапії у системі комплексної допомоги дітям, які постраждали від локального військового конфлікту. *Підтримка та реабілітація учасників АТО в Україні: досвід та перспективи*: тези доповідей Всеукр. наук.-практич. конф. Хмельницький, 2016. С. 110-115.

48. Медведева Е. А., Левченко И. Ю., Комиссарова Л. Н., Добровольская Т. А. Арт-педагогика и арт-терапия в специальном образовании: учебник. Москва: Академия, 2001. 248 с.

49. Луців-Шумська Н. О., Магдисюк Л. І. Арттерапія як засіб психологічної допомоги молодшим школярам з порушеннями емоційної сфери. Матер. Фестивалю науки Волинського національного університету імені Лесі Українки (11-15 травня 2021 р.): програма. Луцьк : Волинський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2021. 117 с.

50. Панок В. Г. Основи практичної психології : підручник; 2-ге вид. Київ.: Либідь, 2001. 536 с.

51. Пономаренко О. М. Особливості емоційного розвитку дітей дошкільного віку. URL: <http://psychologdcpp.in.ua> (дата звернення 15.02.2023).

52. Растроста Г. Б. Психологічна допомога дитині у психотравмуючій ситуації: метод. посіб. Суми: НВВ КЗ СОІППО, 2018. 64с.

53. Романов А. А. Направленная игротерапия агрессивности и конфликтности у детей: альбом диагностических и коррекционных методик. Москва: Плэйт, 2006. 48 с.

54. Саржевський С. Н. Психологія та патологія емоцій, волі, уваги : навч.-метод. посібник для студентів 4 курсу медичних факультетів зі спеціальностей «Лікувальна справа» та «Педіатрія». Запоріжжя, 2017. 72 с.

55. Терещенко Л. А., Карабаєва І. І. Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, Том 10. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*, 33, 2019. С. 214-234.

56. Федорова М. А. Особливості емоційного розвитку сучасних дітей в аспекті становлення міжособистісних взаємин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2020, 1 (46). С. 133-137.

57. Филиппова Г. Г. Психология материнства: учеб. пособ. Москва.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. 240 с.

58. Цурка О. О. Емоційний розвиток дітей. Як батьки можуть допомогти і не нашкодити. URL: <https://nus.org.ua/view/emotsijnyj-rozvytok-ditej-yak-batky-mozhut-dopomogty-i-ne-nashkodyty/> (дата звернення 02.02.2023).

59. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання . Київ: Вища школа, 2004. 697 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ПСИХОДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ПРОЄКТИВНИХ МАЛЮНКОВИХ МЕТОДИК

Додаток А.1

Опис проєктивних методик

Суттєва ознака проєктивних методик – використання механізму в проєкції. На відмінну від тестів інтелекту, в цих методиках вірних або невірних відповідей немає. Проєкція – процес і результат збагнення і породження значень, які полягають в свідомому і несвідомому перенесенні суб'єктом власних якостей або станів на зовнішні об'єкти.

Основні принципи виконання проєктивних малюнкових методик

Терапія мистецтвом є, з одного боку, засобом вивчення та діагностикою емоційного стану дітей, їхнього ставлення до себе та навколишнього світу, а з іншого боку – корекцією міжособистісних стосунків, емоційних труднощів, зміцненням самооцінки та впевненості у собі, створенням позитивного образу свого «Я», розвитком наочно-образного мислення, мовлення, уяви та графічних навичок.

Під час виконання робіт має бути відсутня негативна оцінка результату. Немає поганого і хорошого малювання. Дітям пояснюється, що ми не художники і малюємо для себе, як можемо. Діти мають відчувати підтримку та позитивні емоції від образотворчої діяльності та групи.

Результат образотворчої діяльності можна показувати іншим тільки з дозволу самої дитини. Збереження етичних і моральних законів групи, у якій усі емоційні розкриття залишаються в таємниці.

Під час обговорення чужих малюнків дотримуються поваги і доброзичливе ставлення, відсутність критики та осуду. Дітей закликають до емпатійного і доброзичливого спілкування.

*Додаток А.1.1***«Намалюй свій настрій» (В. Колягіна, 2016)**

Мета: діагностика емоційного стану, розвиток і нормалізація емоційної сфери дітей дошкільного віку

Потрібний час: 15 хвилин

Матеріали: білий аркуш паперу А4, кольорові олівці набір з 24 або 35 шт.

Інструкція: Дитині пропонується за допомогою кольору передати свій настрій. Для виконання завдання можна запропонувати на вибір олівці або фарби. Під час виконання завдання бере участь психолог, ставлячи запитання про співвіднесення кольору з тим чи іншим станом. Запитує про взаємозв'язок його з якою-небудь подією або об'єктом. Основна мета – внести корективи в малюнок і змінити колірну палітру, створити гармонію в малюнку, щоб він подобався дитині. Художник має відчувати задоволення від виконаної роботи та бачити в кольоровій палітрі красу та заспокоєння. У наступних заняттях можна запропонувати малювання під музику для більшого ефекту звільнення, катарсису та позитивних емоцій.

*Додаток А.1.2***«Неіснуюча тварина» (М. Дукаревич 1970)**

Мета: дослідити загальні особливості особистості дитини, агресивність, труднощі у спілкуванні, зрозуміти внутрішній світ дитини, те як вона сприймає оточуюче середовище

Потрібний час: 15-20 хвилин

Матеріали: білий аркуш паперу А4, простий олівець, кольорові олівці набір з 24 або 35 шт.

Інструкція: Попросіть дитину намалювати неіснуючу тварину. Мотивуйте малюка фразами: «Я хочу побачити, як ти фантазуєш»; «Придумай і намалюй таку тварину, яку ніколи і ніхто до тебе не зображував»; «Уяви створення, яке не зустрічається в казках, мультфільмах або комп'ютерних іграх».

Після закінчення роботи запитайте дитину, яку назву вона дасть своїй тварині. Якщо виникає необхідність, слід з'ясувати, яким частинам тіла відповідають намальовані деталі.

Іноді крихітка зображує відомих звичайних тварин. У цьому випадку рекомендується повторити роботу. При цьому попросіть зобразити саме неіснуючу тварину. Для дітей, яким таке завдання може здатися дійсно дуже складним, є своя методика, що допомагає дитині впоратися із завданням.

Задайте декілька запитань. Почніть з назви тварини. Попросіть дитину розповісти про намальовану тварину, її спосіб життя, де вона мешкає. Якщо дитина відчуває труднощі, ви можете допомогти їй скласти опис неіснуючої тварини, задавши ряд питань: Де живе даний персонаж? Чим він харчується? Що він любить робити? Твій персонаж живе один або в компанії з кимось ще? Чим займається така тварина? Що тварину не люблять найбільше? Твій герой має друзів? Які вони? Тварина боїться чогось або їй нічого не страшно?

Додаток А.2

Виявлення тривожності в малюнках дітей

а

б

в

Рис. А.2. Приклади малюнків дітей за рівнями емоційних проблем:

а) *низького* (промальовано багато різних деталей; використання багатьох яскравих кольорів, штриховка рівна і охайна; помірний натиск при малюванні ліній; у дитини гарний настрій під час бесіди і на малюнку, малюнок зображений на середній лінії аркуша; гарна сонячна погода на малюнку, зображено сонце – символ авторитетної фігури, джерело тепла і сили);

б) *середнього* (обмеження простору, активне виділення окремих деталей, використання темних кольорів у варіанті з кольоровими олівцями, інтенсивне штрихування, уривчасті лінії, сильне натискання, голова персонажа дивиться вліво, рот намальованого героя позначений однією прямою рисою, рот з вираженою «натягнутою» посмішкою, перебільшення своєї фігури, спотворення пропорцій, створення оболонки навколо персонажів малюнку);

в) *високого* (штрихування, множинні лінії, розпад цілісної форми, поява ліній, що не відносяться до основного зображення, штриховка з сильним натиском, темні частини малюнка, підкреслений контур, обмеження простору малюнка, активне виділення окремих деталей, штрихування, сильний натиск при промальюванні ліній, на малюнку тварини зображені голки, шипи та інші оборонні засоби, великі очі з радужкою замальованою чорним, розмір малюнку зменшений, кольори темні, сильний натиск при промальюванні ліній, малюнок розташований в нижній частині аркуша).

ДОДАТОК Б

ПСИХОКОРЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ З ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Додаток Б.1

Корекційні заняття для гармонізації емоційних станів дітей старшої дошкільної групи

Мета: гармонізація емоційних станів; зняття напруженості; зниження тривожності, агресивності; розвиток емоційної та когнітивної сфери дітей старшої групи.

Кількість занять: 4 заняття

Потрібний час: 2 години

Матеріали та інструменти: кольорові олівці, аркуші білого та кольорового паперу А4.

Приміщення: заняття проводились в групі та сховищі.

Заняття 1

Діагностичне заняття для дітей старшої групи «Привіт, смайлик!»

Розробила: Ю. А. Литовченко

Мета:

- знайомство з дітьми, створення атмосфери доброзичливості в дитячому колективі;
- розширити уявлення дітей про емоції, формувати позитивні емоції за допомогою посмішки;
- стимулювати вміння дітей розпізнавати настрій інших; наповнювати активний словник словами для опису емоційного стану;
- зняття напруги м'язових затисків; гармонізації відносин між дітьми;
- діагностика емоційного стану дітей, засобами ізотерапії;
- розвивати емоційну сферу, кінестетичну чутливість, творчу уяву, вміння фантазувати, розмірковувати, самостійно робити висновки.

Матеріали: подушка у вигляді круглого смайлика, кольорові олівці, аркуші білого паперу А4, паперові смайлики.

Хід заняття

1. Ритуал привітання

Добрий день, діти. Давайте знайомитись. Мене звати Юлія Андріївна. Я прийшла до вас з цікавими іграми. Але спочатку давайте всі разом привітаємо один одного. Вставайте дітки, покажіть свої ручки, потрясіть ними гарненько, тепер ручки розслабимо, і будемо повторювати за моїми словами і рухами, спочатку я скажу слова і покажу рухи, а потім ви:

-Добрий ранок жовте поле. *(руки униз)* Тепер ви

-Добрий ранок синє небо. *(руки вгору)* Тепер ви....

-Добрий ранок всім навколо *(розводжу руки)* Тепер Ви

-і мені *(показую на себе)*

-і тобі *(показую на діток)*

Розумнички! Тепер давайте разом проспівемо ці рядки:

-Добрий ранок жовте поле. *(руки униз)*

Продовження Додатку Б.1

- Добрий ранок синє небо. *(руки вгору)*
- Добрий ранок всім навколо *(розводжу руки)*
- і мені *(показую на себе)*
- і тобі *(показую на діток)*

Чудово, ми привітались, не тільки один з одним, а ще із полечком і небом. Ми молодці!

2. Згадуємо емоції

Дітки, я прийшла до вас із гарним настроєм, і на моєму лиці усмішка. Давайте пригадаємо які є емоції, зараз я посміхаюсь, я весела – це радість, тепер я показую – здивування, тепер моє обличчя показує горе, це сумне обличчя, ну а зараз я розлючена і показую емоцію «гнів». А тепер самі дивитесь на моє обличчя і кажіть яку я показую емоцію ... так, це сум, ...все вірно це радість,гнів, молодці,...так, це здивоване обличчя . Які ви розумнички!

3. Знайомство

Дітки, а ще у мене є помічник – веселий смайлик. Бачите, він кругленький, м'якенький, яскравий і дуже грайливий і веселий. Він хоче з вами познайомитись. Зараз я буду передавати смайлик кожному з вас. А ви назвіть своє ім'я і скажіть, який у вас настрій. І покажіть великий палець угору, якщо у вас гарний настрій, палець в сторону, якщо середній настрій, і палець униз якщо у вас сумний, поганий настрій. Я почну. Мене звати Юлія Андріївна, і у мене зараз дуже гарний, захоплюючий настрій. Показую великий палець вгору. Тепер ти...

4. Проективна методика «Намалюй свій настрій»

Ми познайомились і узнали який у кого зараз настрій. У нас ще є чарівні олівці. А чому вони чарівні, тому, що зараз ми будемо малювати свій настрій олівцями. Сідайте дітки за столики. Ось ваші аркуші паперу, і намалюйте свій настрій, на що він схожий на сонечко, на хмаринку, може на тваринку, а може на ураган або на шторм...давайте пофантазуємо, і намалюємо на що ж схожий наш настрій. Розумнички, всі впорались з завданням. Загалом в групі гарний, сонячний настрій. І це дуже тішить! Давайте тепер я складу ваші настрої в чарівну папочку.

5. Підсумки

Дітки, ви всі великі молодчинки. Давайте тепер всі поплескаємо в долоньки один одному. І я дам вам на згадку веселий смайлик, щоб він дарував вам позитивні емоції і гарний настрій. Роздаю смайлики. Дякую вам дітки, мені дуже приємно було з вами познайомитись, до нових зустрічей. До побачення.

Заняття 2

З елементами арттерапії для дітей старшої групи «Казковий світ»

Мета:

- сприяти зниженню агресивності, тривожності, страху, розвитку комунікативних якостей дітей;
- закріпити знання дітей про знайомі казки; продовжувати вчити розуміти казку, відтворювати її зміст за запитаннями, загадками, називати та характеризувати її героїв;
- удосконалювати навички розповідного мовлення, пам'ять, уяву, спостережливість, логічне та креативне мислення;
- прищеплювати почуття добра, дружніх стосунків, взаємодопомоги; викликати інтерес до народної мудрості, духовної спадщини;
- розвивати емоційну, когнітивну сферу дошкільників і дрібну моторику рук за допомогою вправ з елементами арттерапії.

Матеріали: клубок ниток, книга казок, аркуші білого паперу, кольорові олівці, наліпки з тваринами.

Продовження Додатку Б.1

Хід заняття

1. Ритуал привітання

Добрий ранок, мої хороші діти. Нагадаю, що мене звати Юлія Андріївна. Можете до мене звертатись. А зараз давайте привітаємось піснею. Виходьте на килимочок. Давайте разом проспівасмо ці рядки

- Добрий ранок жовте поле. *(руки униз)* Тепер ви
- Добрий ранок синє небо. *(руки вгору)* Тепер ви....
- Добрий ранок всім навколо *(розводжу руки)* Тепер Ви
- і мені *(показую на себе)*
- і тобі *(показую на диток)*. Чудово, дітки, ми привітались.

2. Вправа «Клубочок по колу»

- Діти, подивіться, що у мене в руках? Як ви вважаєте, що це? (клубок)
- Цей клубочок незвичайний, а чарівний – він вмiє розмовляти. Клубок сказав мені, що хоче пограти з вами. Ви згодні? Добре.

- Давайте присядемо на килимок. Будемо казати один одному приємні, ласкаві слова. Кажемо своєму сусіду щось приємне (наприклад: «Як гарно, що ти прийшов сьогодні в дитсадок!») Намотуємо на палець нитку й передаємо клубок по колу.

Діти передають клубок один одному, промовляючи добрі, ласкаві слова.

- Приємно було почути добрі слова? Вам сподобалось?

3. Розминка. Вправа на релаксацію «Велика добра тварина»

А зараз, дітки, вставайте і уявіть собі, що ми з вами велика добра тварина. У нас з вами одне дихання на всіх і одне серце. Давайте зобразимо як дихає наша тварина. Крок вперед – вдих, крок назад – видих (3 рази добиватися синхронності). Так не тільки дихає наша тварина, але так рівно й чітко б'ється її серця. Крок вперед – крок назад (3 рази добиватися синхронності). Чи вийшло в нас зобразити добру тварину?

4. Вправа «Назви героя»

Клубок запрошує нас у цікаву подорож до **країни казок**. До нас завітала у гості книга з казками. Подивіться на ці картинки. Що ми бачимо на них? Яка це казка? (Колобок) Це колобок він який? Назвіть його риси характеру (безтурботний, веселий...) А це лисичка-сестричка, яка вона? (хитра, підступна...). Чудово. А це яка казка? (Троє поросят) пом'ятаєте як їх звали? (Ніф-Ніф, Нуф-Нуф і Наф-Наф). Порося, яке побудувало найміцнішу хатку Наф-Наф яке воно? (працьовите, розумне...). А Волк який? (злий, сердитий...) Так, молодці, все вірно!

5. Конкурс «Виправ помилки»

Друзі, тут в деяких казках сталися помилки, давайте їх виправимо. Слухайте уважно, кажіть, якщо почуєте помилку у казці.

1. Жила – була на світі дівчинка. Звали її **Зелена Шапочка**. Покликала якомсь дівчинку **тітонька і співає їй**: «Дочко моя, **Синя Кепочко!** Піди сьогодні до **дідуся**, віднеси йому **футбольний м'яч і кеди**». «Добре», - сказала **Жовтий Беретик**. Узяла **сосиски** й пішла...

2. Жила-була коза. І було в неї семеро маленьких гарненьких **кошенят**. Одного разу зібралася коза піти із дому, от і говорить вона своїм **пухнастим ягнятам**: «Діточки мої, **лисеньточки**, піду-но я на **ставок**, **наловлю вам шоколадних рибок**. А ви будьте розумними, поведіться добре, а двері вхідні всякому **відчиняйте**, хто в них постукає».

Молодці! Добре знаєте казки Любіть казки, читайте якомога більше книг – і перед вами відкриється чудовий та досі непізнаний світ!

6. Арттерапевтична проєктивна методика «Неіснуюча тварина»

Придумай і намалюй неіснуючу тварину, тобто таку, якої ніколи і ніде раніше не існувало і не існує. Це така тварина, якої насправді немає, але вона існує в наших мріях, а якщо ні, то треба вигадати її. А також назви її неіснуючим ім'ям. За потреби дитину можна попередити про те, що не можна використовувати героїв казок і мультфільмів. Після закінчення малювання діти розповідають про неіснуючу тварину, дають їй ім'я, складають про неї казку.

Продовження Додатку Б.1

Питання: Хто в тебе вийшов? Як ти назвеш цю тварину? Що їсть тварина? Де вона живе? Яка вийшла тварина радісна чи сумна? Чи є посмішка на обличчі? Як ти зрозумів, що тварина сумна чи радісна?

Рефлексія заняття

– Чи сподобалося вам побувати в гостях у казки? Який ваш найулюбленіший казковий герой? Чи хотіли б ви бути схожим на цього героя?

7. Прощання

Станемо разом ми у коло,
Скільки друзів глянь навколо.
Попрощатись не забудемо,
Дружно гратися ми будемо.

Заняття 3

Заняття з елементами арттерапії для дітей старшої групи «У світі квітів»

Мета:

- розвивати емоційну, когнітивну сферу дошкільників і дрібну моторику рук за допомогою вправ з елементами арттерапії;
- поглиблювати знання дітей старшого дошкільного віку про весняні зміни в природі, сприяти згуртованості дітей;
- активізувати словниковий запас;
- розширювати знання дітей про первоцвіти;
- вчити охороняти рідкісні види квітів;
- розвивати дрібну моторику рук, синхронізувати роботу півкуль головного мозку завдяки пальчиковій вправі «Квіти ми саджали»;
- зняття напруженості, здійснення гармонізації внутрішнього світу за допомогою кольоротерапії – вправа «Квітка Семи- Квітка» Е. Ануко;
- зниження тривожності, агресивності завдяки релакуючим вправам музикотерапії, кольоротерапії, ізотерапії;

Матеріали: картинки з квітами, намальованими власноруч, плетений кошик, музика В. Магітової-Хуттенлохер на пальчикову вправу «Квіти ми саджали» Н. Жилутової, білі аркуші паперу на кожен дитину з конуром квітки «Семи-Квітки», музичний супровід К. Дебюссі «Дівчина з волоссям кольору льону»

Вступ

1.Ритуал привітання

Добрий ранок, мої хороші діти. Нагадаю, що мене звати Юлія Андріївна. Можете до мене звертатись. А зараз давайте привітаємось піснею. Виходьте на килимочок. давайте разом проспівемо ці рядки

Добрий ранок жовте поле. (руки вниз) Тепер ви

Добрий ранок синє небо.(руки вгору) Тепер ви....

Добрий ранок всім навколо (розводжу руки)

Тепер Ви -і мені (показую на себе)

і тобі (показую на діток).

Чудово, ми привітались, не тільки один з одним, а ще із полечком і небом. Ми молодці!

2.Бесіда

Дітки, Ви знаєте яка ж пора року зараз?

Так, діти, з першим подихом весни у березні і квітні, коли сонячні промінчики ледве прогрівають землю, з'являються перші весняні квіти, які називаються **первоцвітами**.

Розгляд ілюстрацій.

Продовження Додатку Б.1

Погляньте, що нам принесла весна. (Показ кошика з намальованими квітами) Це маленьке диво. Як називається ця квітка? Ось послухайте загадки:

1. Зацвітають навесні. Білі квіти лісові. Їх не варто, друже, рвати. Слід ці квітки охороняти.

Відповідь на загадку: **(Підсніжник);**

2. Я найперша зацвітаю. Синім цвітом серед гаю **(Пролісок);**

3. Зявилися на пагорбі жовтенькі крапочки

Це сонцю посміхнулися перші квіточки **(Мати- й мачуха).**

4. **(Крокус):**

Гарно тепло у садку

Снігу вже немає...

Із під листя у кутку

Крокус виглядає

5. І ще одна квіточка, яка зацвітає навесні квіточка – **конвалія.**

Це конвалія у гаї

На галявині цвітуть

І ніде, нема кращих квіточок мабуть.

Чудово, ми з вами пригадали квіти первоцвіти. А тепер пропоную зустріти весну пальчиковою гімнастикою «Квіти ми саджали».

3. Вправа. Пальчикова гімнастика «Квіти ми саджали». Автор Н. Жилотова

В землю квіти ми саджали,

Швидко паростки зійшли.

Дощик грядки поливає,

Рясно квіти зацвіли.

Ось на ніжках два бутони

Прагнуть сонця і тепла.

І тобі, і твоїм друзям

Квітка радість принесла

4. Основна творча частина. Вправа «Квітка Семи-Квітка». Автор Е. Ануко

Дітки, я вам пропоную розмалювати квітку семи-квітку. Квіточку ми будемо розмальовувати у кольори веселки. Давайте зробимо цю квіточку чарівною, а для цього будемо розмальовувати її і пригадувати приємності, пов'язані з кольорами. Ми будемо розмальовувати спочатку серединку квітки. Вона у нас буде жовтою. Потім ми будемо розмальовувати пелюсточки квітки в кольори веселки.

Звучить чарівна надихаюча, заспокійлива музика. Автор композитор К. Дебюссі «Дівчина з волоссям кольору льону».

Давайте пригадаємо, щось приємне червоного кольору (червона троянда, літні ягідки, смородина, полуниця). Далі іде помаранчевий колір (морквочка, мандаринка, улюблена іграшка), жовтий (сонечко, квіточка кульбабка), зелений (весняна травичка, листячко, ківі), блакитний (як ранкове небо), синій (як вечірнє небо), фіолетовий (нічне оксамитове небо з зірочками). Всі ці приємні спогади наповнюють нашу чарівну квітку. І тепер ця квіточка точно чарівна.

5. Прощання: Дітки, вам сподобалось розмальовувати квітку? Що було приємного в малюванні? Про які квіти ви сьогодні дізналися? Який зараз у вас настрій? І я рада, що вам сподобалось! До нових зустрічей, до побачення.

Заняття 4

Заняття з елементами арттерапії для дітей старшої групи

«Перші весняні квіти: первоцвіти»

Мета:

– поглиблювати знання дітей старшого дошкільного віку про весняні зміни в природі, сприяти згуртованості дітей;

Продовження Додатку Б.1

- стимулювати вміння дітей розпізнавати настрій інших; наповнювати активний словник словами для опису емоційного стану;
- формування у дітей естетичного ставлення до життя за допомогою показу слайдів з картинами мистецтва, розвиток здатності бачити красу навколишнього світу і створювати її;
- за допомогою терапевтичної казки здійснювати гармонізацію внутрішнього світу, корекцію поведінки дітей;
- активізувати словниковий запас;
- розширювати знання дітей про первоцвіти;
- вчити охороняти рідкісні види квітів;
- розвивати дрібну моторику, синхронізувати роботу півкуль головного мозку завдяки пальчиковій вправі «Квіти ми саджали»;
- розвивати пізнання, уяву, творче мислення, виховувати акуратність, інтерес до квітів, зокрема первоцвітів;
- зниження тривожності, агресивності завдяки релаксуючим вправам музикотерапії, ізотерапії;
- розвивати емоційну, когнітивну сферу дошкільників і дрібну моторику рук за допомогою вправ з елементами арттерапії.

Матеріали: мультимедійна презентація «Весняна казочка», картинки з квітами, намальованими власноруч, плетений кошик, для квітки: вирізані пелюстки із картону, середина квітки у вигляді кола, олівці кольорові, музичний супровід композиція «Весна» Б. Хелланд.

Хід заняття

1.Ритуал привітання

Вітаю вас, діти! Сьогодні видався неймовірно теплий, гарний, весняний день, побажаємо один одному гарного дня: -Добрий ранок жовте поле; -Добрий ранок синє небо; -Добрий ранок всім навколо; -і мені; -і тобі

Основна частина:

Зараз я вам загадаю загадку, а ви уважно послушайте і відповідайте:

– Тепло стало надворі, синє небо угорі.

Сонце промінь шле землі, прилітають журавлі.

Вже у лісі там і тут, перші проліски цвітуть.

Кучерява запашна в гості вже прийшла...**(Весна)**.

– Яка ж пора року зараз?

– Так, діти, з першим подихом весни у березні і квітні, коли сонячні промінчики ледве прогрівають землю, з'являються перші весняні квіти, які називаються первоцвітами. Вони гарні і ніжні.

2.Розгляд ілюстрацій + загадки

Ось погляньте, що нам принесла весна. (Показ кошика з намальованими квітами) Це маленьке диво. Як називається ця квітка? Ось послушайте загадки:

1. Зацвітають навесні. Білі квіти лісові. Їх не варто, друже, рвати. Слід ці квітки охороняти. Відповідь на загадку: **(Підсніжник)**;

2. Я найперша зацвітаю. Синім цвітом серед гаю **(Пролісок)**;

3. З'явилися на пагорбі жовтенькі крапочки

Це сонцю посміхнулися перші квіточки **(Мати- й мачуха)**.

4. **(Крокус)**:

Гарно тепло у садку

Снігу вже немає...

Із під листя у кутку

Крокус виглядає

5. І ще одна квіточка, яка зацвітає навесні квіточка – **конвалія**.

Це конвалія у гаї На галявині цвітуть

Завершення Додатку Б.1

І ніде, нема кращих квіточок мабуть.

А краса первоцвітів нагадала мені цікаву весняну казку про одну ранньоквітучу квітку.

3.Терапевтична казка «Весняна казочка» (показ мультимедійної презентації)

- Чи сподобалась вам казка?
- Про яку ранньоквітучу квітку ця казка?
- Який настрій був у квітки конвалії протягом казки?
- За що конвалії було так соромно?
- Чи можна зривати первоцвіти?

Первоцвіти першими зацвітають в лісах і на лугах, і кожна з цих квіток дивовижна своєю красою, і тонким ароматом.

Чудово, ми з вами пригадали квіти первоцвіти. А тепер пропоную зустріти весну пальчиковою гімнастикою «Квіти ми саджали».

4.Пальчикова гімнастика «Квіти ми саджали» Автор Н. Жилітова

В землю квіти ми саджали,

Швидко паростки зійшли.

Дощик грядки поливає,

Рясно квіти зацвіли.

Ось на ніжках два бутони

Прагнуть сонця і тепла.

І тобі, і твоїм друзям

Квітка радість принесла

5.Етап творчої роботи

Чи можна зривати ці квіти – первоцвіти? Той, хто зриває, той знищує красу природи. Ці квіти занесені до червоної книги України. Ми не будемо зривати квіти, а будемо виготовляти їх з паперу. І ось таким маленьким вчинком допоможемо нашій природі і збережемо її красу, красу первоцвітів.

Звучить чарівна заспокійлива музична композиція «Весна» за участі флейти, віолончелі, гітари та фортепіано. Автор норвезький композитор Б. Хелланд.

Зараз діти, давайте закриємо очки і уявимо, що ми на зеленій галявині, під нами м'якесенька травичка. Ми зараз чуємо спів маленьких пташечок. Світить ласкаве сонечко, а навколо нас неймовірно прекрасні квіти. Давайте відкриємо очі і зробимо зараз таку квіточку з паперу. Я даю кожному з вас пелюсток. Ви малюєте своїми улюбленими кольорами щось приємне, можете намалювати візерунки, або прикрасити пелюсточок на свій смак. Потім ми будемо збирати квіточку. І кожен з вас приклеїть пелюсток. І у нас вийде велика гарна квітка любові, добра і миру!

(Виконання роботи дітьми. Звучить музика).

Ця квітка буде прикрашати вашу групу і нагадувати ці приємні спогади як ми з вами були на чарівній галявині, грілися під весняним сонечком і споглядали прекрасні квіти.

Заключна частина

6.Прощання

Станемо разом ми у коло,

Скільки друзів глянь навколо.

Попрощатись не забудемо,

Дружно гратися ми будемо.

Наша пригода добігає кінця. Що вам найбільше сподобалося робити? З якими квітами ми сьогодні познайомились? Я прощаюсь з вами мої маленьки друзі, до нових зустрічей.

Фотоматеріали психокорекційних занять

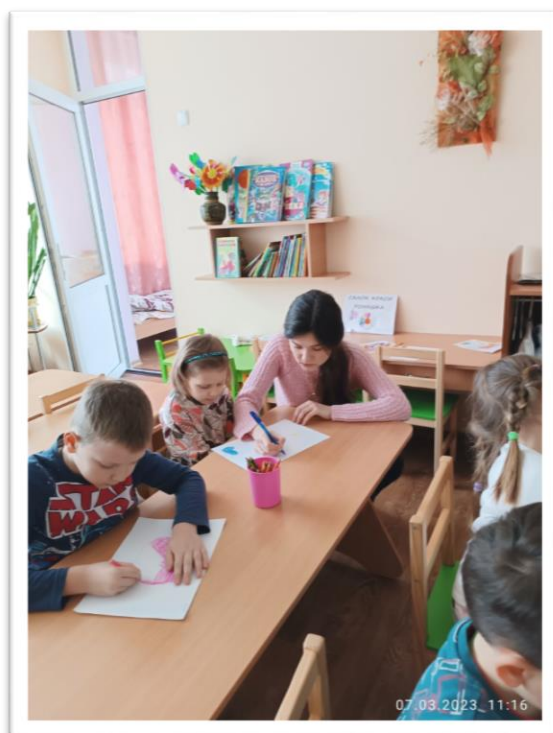

Рис. Б.2.1. Заняття «Казковий світ».
На основі проєктивної методики «Неіснуюча тварина»
(автор М. Дукаревич 1970)

Продовження Додатку Б.2

Рис. Б.2.2. *Заняття «У світі квітів».* Проводили під час повітряної тривоги в укритті. Виконували авторську арттерапевтичну вправу «Квітка Семи- Квітка». Автор – арттерапевт Ель Ануко.

Продовження Додатку Б.2

Рис. Б.2.3. Заняття «Весняні квіти: первоцвіти». Діти прослуховували терапевтичну казку «Весняна казочка», разом виконували вправу «Квітка любові, добра і миру». Автор Ю. Литовченко.

Завершення Додатку Б.2

Рис. Б.2.4. Заняття «Весняні квіти: первоцвіти». Діти завершують творчу частину заняття, виконуючи вправу «Квітка любові, добра і миру»
Автор Ю. Литовченко.